

Om de erfenis

“Het wezen van D66 zit in de verhouding van mensen ten opzichte van de staat. In de overtuiging dat macht nooit vanzelfsprekend mag zijn.”¹ (Alexander Pechtold bij de aanvaarding van het lijsttrekkerschap)

DE STRIJD VÓÓR DE STRIJD

Terwijl de kritiek op Van der Laan steeds sterker wordt, wordt achter de schermen een tactische strijd gevoerd over het tijdstip van de verkiezing van de lijsttrekker voor de Tweede Kamerverkiezingen in 2007. Normaal gesproken vindt die verkiezing plaats op het najaarscongres in oktober 2006. Maar in de partij gaan stemmen op om die verkiezing naar voren te halen, omdat de partij behoefte heeft aan duidelijkheid over het leiderschap. Al op de dag na de gemeenteraadsverkiezingen heeft het landelijk bestuur twee opties besproken: de hele verkiezing naar voren halen, zodat zo snel mogelijk duidelijk is wie de nieuwe lijsttrekker van D66 wordt, of alleen de kandidaatstelling vervroegen, zodat in ieder geval eerder duidelijk is wie de kandidaten voor het lijsttrekkerschap zijn. Het landelijk bestuur kiest ervoor de kandidaatstelling te openen op 1 mei en te sluiten op 1 september, het najaarscongres zal vervolgens de lijsttrekker aanwijzen.² Maar de voorzitters van de vier grootste D66-afdelingen (Amsterdam, Rotterdam, Utrecht en Den Haag) keren zich tegen het besluit van het landelijk bestuur om de lijsttrekker pas ná het zomerreces te kiezen. Volgens hen is het voor de kandidaten “zeer lastig om campagne te voeren in een periode dat de afdelingen stilliggen”. Maar de vier afdelingsvoorzitters achten het vooral “van groot belang” dat al vóór het zomerreces duidelijk is wie de nieuwe politiek leider wordt. “Veel van onze leden hebben behoefte aan duidelijkheid en constateren bovendien dat bij andere partijen begin juni de politiek leider al bekend is. Een langere periode van onduidelijkheid betekent een langere periode van onrust en navelstaren. De partij heeft behoefte aan een blik vooruit en vooral ook een blik

naar buiten. Zolang er discussie is over de vraag wie politiek leider wordt, zal dit niet het geval zijn. En dat baart ons grote zorgen.”³

Het verzet van de ‘grote vier’ leidt tot een hernieuwde discussie in het landelijk bestuur. Partijvoorzitter Frank Dales is tegen vervroegen en het landelijk bestuur besluit dat de planning voorlopig blijft zoals die is. Maar Dales zal wel met de twee meest voor de hand liggende kandidaten bespreken wat zij willen.⁴ Die twee mogelijke kandidaten zijn Lousewies van der Laan en Alexander Pechtold. Als Dales met beide heeft gesproken rapporteert hij aan het bestuur dat Van der Laan de lijsttrekker vóór de zomer wil laten kiezen. Pechtold echter heeft “een uitgesproken voorkeur” voor verkiezing van de lijsttrekker in oktober.⁵ Hij heeft als minister voor Koninkrijksrelaties een aantal belangrijke reizen naar de Nederlandse Antillen in zijn agenda staan, dus een vervroegde lijsttrekkersstrijd komt hem heel slecht uit.⁶ Sterker: Pechtold dreigt zich niet kandidaat te zullen stellen als Van der Laan haar zin krijgt en de verkiezing in juni plaats vindt.⁷ Vicevoorzitter politiek Jan Hoekema, die niet bij de vergadering van het landelijk bestuur is waar het probleem wordt besproken, steunt Pechtold en is “zeer tegen vervroeging van de lijsttrekkersverkiezing”. Andere bestuursleden scharen zich achter Van der Laan. Nog voordat ook maar iemand zich kandidaat heeft gesteld, wordt achter de schermen dus al een strijd gevoerd, alsof het tijdstip van de lijsttrekkersverkiezing van levensbelang is. Opnieuw volgt een uitvoerige discussie over de voor- en nadelen van vervroeging van de lijsttrekkersverkiezing. Het al geplande congres in mei wordt te vroeg gevonden en het bestuur besluit uiteindelijk “unaniem” “om de verkiezing van de lijsttrekker te laten plaats vinden in een extra partijcongres op 9 september 2006”, negen maanden voor de reguliere verkiezingen in mei 2007.⁸ Twee weken later besluit het landelijk bestuur echter alsnog om niet in september, maar eind juni een extra congres te organiseren waar de lijsttrekker wordt gekozen. Nu de planning bekend is, is het wachten op de kandidaten. Iedereen gaat ervan uit dat in ieder geval fractievoorzitter Van der Laan en minister Pechtold zich kandidaat zullen stellen.

PECHTOLD KANDIDAAT-LIJSTTREKKER

De discussie over het tijdstip van de lijsttrekkersverkiezing speelt in april 2006, maar achter de schermen zijn twee meest voor de hand liggende kandidaten al veel eerder met voorbereidingen begonnen. Bij Alexander Pechtold begint dat al wanneer hij in april 2005 minister wordt. De nieuwe minister verzamelt direct na zijn aantreden een groep vertrouwelingen om zich heen die Pechtold gaan adviseren over zaken als zijn profiel, helpen bij de voorbereiding van media-optredens en *feedback* geven op zijn functioneren. De inspanningen zullen erop gericht zijn om Pechtold

te profileren als de nieuwe partijleider. Pechtold gaat er op dat moment nog vanuit dat hij in de strijd om het lijsttrekkerschap de uitdager zal zijn van fractievoorzitter Dittrich. Als Dittrich na het Uruzgan-debat aftreedt, verandert voor Pechtold plotseling het speelveld. Iedereen gaat er nu vanuit dat Lousewies van der Laan de tegenstander zal zijn. En Pechtold realiseert zich dat dat het voor hem niet makkelijker maakt. Van der Laan maakt zeker een kans om het lijsttrekkerschap naar zich toe te trekken. Niet veel later slaat bij Pechtold de twijfel toe over de vraag of hij zich wel kandidaat moet stellen. Het ministerschap valt hem zwaar, hij ziet op tegen een strijd met Van der Laan en voelt er niets voor om het lijsttrekkerschap te verliezen en dan nog een half jaar "roemloos" als minister te moeten uitzitten. In april 2006 hakt Pechtold de knoop door: hij zal zich kandidaat stellen. Besloten wordt dat het mobiliseren van mensen prioriteit moet krijgen. Positieve pers is één ding, maar het komt er op aan een meerderheid op het partijcongres te hebben. De beslissing over het lijsttrekkerschap wordt immers genomen door de leden. Of zoals één van de vertrouwelingen van Pechtold het verwoordt: "de oorlog wordt binnen de partij gevoerd." Pechtold en zijn politiek adviseur Carla Pauw besteden dan ook veel aandacht aan de 'oude garde' binnen de partij. De steun van prominente partijgenoten kan van cruciaal belang zijn voor het draagvlak onder de leden. In de maanden voorafgaand aan de lijsttrekkersverkiezingen belt Pechtold ze allemaal af of hij gaat bij ze langs. En met succes: onder meer Hans van Mierlo, Thom de Graaf, Roger van Boxtel en Eddy Schuyer scharen zich publiekelijk achter Pechtold.

Op woensdag 10 mei, aan het begin van de middag, krijgen de parlementair journalisten een telefoontje en niet lang daarna staat het nieuws op teletekst en alle nieuwssites: Pechtold zal zich vanavond kandidaatstellen. Tijdens een partijbijeenkomst in Hengelo maakt de veertigjarige Pechtold bekend dat hij lijsttrekker van D66 wil worden.

"Het gaat niet goed met onze partij. Mensen haken af. Het bestaansrecht van D66 wordt niet alleen door andere politieke partijen, uit onze handen geslagen, maar, en dat is veel erger, door onszelf. Als het slecht gaat met een partij krijgt het geluid van een cynische criticaster al snel de overhand. Het is tijd om daar doorheen te breken. Ik wil bouwen, niet afbreken. Ik wil vooruit kijken. De tijd van navelstaren en zelfdestructie is nu voorbij. De kiezer wil visie en zelfvertrouwen. Perspectief en leiderschap. Eerlijke politiek en heldere standpunten. Ik wil bouwen aan een sterke links- liberale partij. En al moet ik daarvoor de komende tijd al die twijfelende en afvallige leden één voor één weer bij de partij halen, dan doe ik dat. Eén ding staat voor mij vast: D66 zal een rol van betekenis blijven vervullen in de Nederlandse politiek. In het jaar dat wij veertig jaar bestaan laat ik me door nie-

mand aanleunen of aanpraten dat D66 overbodig zou zijn! Ik zie volop politieke ruimte voor D66. Maar daar moeten we wel wat voor doen. Erger dan de lage peilingen vind ik het dat veel kiezers het gevoel hebben dat we niet meer ons zelf zijn. We zijn niet meer die partij waar mensen een beetje van hielden. Soms tweede keus, maar altijd met veel sympathie. Soms kwam dat door onze standpunten, vaker door de manier van politiek bedrijven.

Ik ben lid van D66 geworden vanwege het vrije denken èn vanwege de stijl van politiek bedrijven. Wij hebben een naam op te houden vanwege de kwaliteit van de discussies, de volhardendheid op het immateriële, het menselijke, de noodzaak voor democratische veranderingen. D66 is altijd de partij geweest voor wie de analyse minstens zo belangrijk was als de stellingname. Een partij die een consistente redenering boven een *onelineer* plaatste. Maar, en dan druk ik me wat onderkoeld uit, in de afgelopen periode zijn we die traditie niet steeds trouw gebleven. Logisch dat de mensen ons niet meer herkennen. Logisch ook dat velen van u onze partij niet meer herkennen. En laat ik er dan meteen de conclusie aan verbinden: als we een begin willen maken met het herstel van vertrouwen, dan moeten we eerst en vooral weer de politieke stijl aanhangen die ons paste als een maatkostuum. Terug naar de politieke beweging die altijd en overal de dialoog, de nuance en de redelijkheid zoekt.

Mijn opgave is niet alleen het winnen van het lijsttrekkerschap, niet alleen succes boeken bij de verkiezingen van volgend jaar. Mijn grootste opgave is structureel herstel van de partij. En daar heb ik meer dan een jaar voor nodig. Ik kan het niet alleen, maar het avontuur ga ik graag met u aan. De genuanceerde manier van denken van D66 kan voor velen een verademing zijn. Als we dat dus weer met z'n allen gaan doen, kan D66 tussen de spierballen van rechts en het meehuilen in het koffiehuis weer ècht het alternatief worden.”⁹

Alle media zijn naar Hengelo gekomen om verslag te doen van Pechtold's kandidaatstelling en de aankondiging is die avond de opening van het NOS Journaal. In een interview in *NRC Handelsblad* een dag later herhaalt de kersverse kandidaat-lijsttrekker dat de staat waarin D66 verkeert één van de belangrijkste redenen is om zich kandidaat te stellen. “We zijn de sympathie kwijt geraakt van mensen die ons hun tweede stem gaven. Die stemden een andere partij, maar geregeld ook D66. Maar ons gedrag is onvoorspelbaar geworden. Twijfel en nuance waren bij ons altijd een teken van kracht en niet van zwakte. Daar zijn we een beetje vanaf geraakt.” Zonder namen te noemen houdt Pechtold zittende Tweede Kamerfractie verantwoordelijk voor de malaise: “We zijn een partij geworden die teveel de waan van de dag najaagt en teveel met zichzelf bezig is. Er

moet, ook in een democratische partij als de onze, leiderschap getoond worden. Nooit meer mag onze genuanceerdheid en analyse uitgelegd worden als gedraai. Dat betekent dat we strategischer moeten opereren. Die genuanceerde stijl van ons herkent niemand nog.”¹⁰ In zijn kandidaatstellingstoespraak heeft Pechtold zich in soortgelijke bewoordingen uitgelaten. Het is een harde veroordeling aan het adres van de D66’ers die de afgelopen periode gezichtsbepalend zijn geweest. Zij hebben de identiteit van D66 te grabbel gegooid, aldus Pechtold. En daar helpt maar één ding tegen: leiderschap. Zijn leiderschap. Pechtold: “Ik heb ervaring als bestuurder, in het land, maar ook in Den Haag. Ik ben voorzitter geweest, waardoor ik de haarvaten van de partij ken. Ik denk dat ik een stijl uitdraag waarmee ik wat ik belangrijk vind, zichtbaar kan maken voor de D66-kiezer. Door de toestand waarin de partij zich bevindt, is iemand nodig die de ideeën waar D66 al veertig jaar voor staat, pregnanter vorm geeft. Ik kan nuance combineren met duidelijkheid. Gezonde twijfel in één pakkende zin neerzetten. Dat is nodig op dit moment.”¹¹

IN HET KABINET – OF TOCH ERUIT?

Het is, zoals de commentator van *de Volkskrant* terecht constateert, zo langzamerhand traditie op congressen van D66 dat de partijtop in een motie wordt opgeroepen uit het kabinet te stappen.¹² Zo ook tijdens het voorjaarscongres, dat op 13 mei in Zutphen plaats vindt. Tot nu toe heeft het D66-congres tweemaal zijn steun gegeven aan de kabinetsdeelname: eerst bij de kabinetsformatie in 2003 en vervolgens naar aanleiding van het Paasakkoord in 2005. Is een derde keer teveel gevraagd?

Alleen de D66-regio Fryslân, die na de gemeenteraadsverkiezingen al een boze brief naar de partijtop stuurde, waarin hun aftreden werd geëist, heeft een motie ingediend die de partij oproept om uit het kabinet te stappen. De indieners menen dat uitslag van de gemeenteraadsverkiezingen “een motie van wantrouwen tegen deelname van D66 aan het kabinet-Balkenende” is. Ze vrezen voor het einde van de partij. “Een gewonde soldaat stuur je niet terug naar het front, behalve voor een zelfmoordcommando.”, zo licht de woordvoerder van de Friese democraten de motie toe. “Geef de kiezer een antwoord op zijn uitspraak en ga. Terugtrekken, herdefiniëren en hergroeperen, als je ooit nog iets wilt betekenen in de Nederlandse politiek.”¹³ Maar de meeste leden vinden het niet het juiste moment om uit het kabinet te stappen, slechts een kleine minderheid stemt voor.

De Jonge Democraten hebben een motie ingediend waarin de Tweede Kamerfractie wordt opgeroepen om het vertrouwen in minister Rita Verdonk van Vreemdelingenzaken en Integratie op te zeggen. De Jonge Democraten wijzen erop dat Verdonk de Tweede Kamer tot twee keer toe

verkeerd heeft geïnformeerd. Verdonk is in hun ogen niet in staat een humaan asielbeleid te voeren en van de beterschap die Verdonk telkens belooft, komt volgens de Jonge Democraten nooit iets terecht. Volgens hen had de D66-fractie de motie van afkeuring die de linkse oppositie begin april tegen minister Verdonk indiende, moeten steunen. De Jonge Democraten willen dat de Tweede Kamerfractie middels een motie van wantrouwen alsnog het vertrouwen in de minister opzegt.¹⁴ Als deze motie van de Jonge Democraten wordt aangenomen en de Tweede Kamerfractie voort hem uit, dan zal dat vrijwel zeker tot een kabinetscrisis leiden, want de kans dat CDA en VVD zo'n motie van de derde coalitiepartner zullen accepteren, is niet erg groot. De motie leidt tot veel discussie in de zaal, waarbij vrijwel iedere spreker het beleid en de werkwijze van minister Verdonk veroordeelt. De kritiek op de VVD-minister ontmoet veel instemming onder de aanwezige leden. Er wordt gelachen als een lid het woord krijgt en droogjes stelt dat het helemaal niet nodig is om het vertrouwen in Verdonk op te zeggen: "Iets wat er niet is, kun je ook niet opzeggen." Maar ondanks alle kritiek op het beleid van Verdonk, haalt de motie het niet. Omdat, zoals oud-minister Roger van Boxtel de zaal heeft voorgehouden, het ook een motie van wantrouwen tegen de eigen Tweede Kamerfractie zou zijn.¹⁵

Met de moties over de kabinetsdeelname en minister Verdonk zijn de democraten er nog niet. Er staat nog een opvallende motie op de agenda van het congres. In een motie van de D66-afdeling Lingewaard wordt gesteld dat het "het niet meer vijf voor twaalf, maar één voor twaalf is." Bij de komende verkiezingen zal het volgens de indieners gaan om niets minder dan de toekomst van de partij. De motie roept op tot "leiderschap, professionaliteit, betrouwbaarheid en eensgezindheid" omdat "het daaraan in het afgelopen jaar te veel heeft ontbroken." Bovendien roept de motie het landelijk bestuur van D66 op "om actief te bevorderen dat D66 aan de komende Kamerverkiezingen met een vernieuwde en verfrissende kandidatenlijst zal deelnemen."¹⁶ De motie is niets anders dan een motie van wantrouwen aan het adres van de zittende Tweede Kamerfractie. Opmerkelijk is dat de motie van het landelijk bestuur het advies 'overnemen' heeft gekregen, wat betekent dat ook het bestuur van D66 erkent dat het binnen de partij ontbreekt aan "leiderschap, professionaliteit, betrouwbaarheid en eensgezindheid". Saillant detail: de woordvoerder bij de motie is Wilfried Derksen, het voormalige lid van het landelijk bestuur dat in 2003 tegen de deelname van D66 aan het kabinet-Balkenende II was. Het congres neemt de motie over en geeft daarmee een niet mis te verstaan signaal af richting de eigen volksvertegenwoordigers in de Tweede Kamer.

Ondanks alle emoties op het congres over de situatie waarin de partij verkeert, is er ook een vrolijk moment – zoals eigenlijk altijd bij de de-

mocraten, hoe slecht het ook gaat. Aanleiding is de behandeling van de actuele moties, waarvan er een aantal vraagt om beëindiging van de regeringsdeelname. De D66-afdeling Soest, die van tevoren ziet aankomen dat op het congres weer menige discussie zal gaan over de vraag of D66 nog wel een toekomst heeft, heeft daarom een motie ingediend waarin ze erop wijzen dat “pauzes een welkome onderbreking zijn van de vele discussies” en “muziek inspireert tot de juiste beslissing.” Daarom verzoekt de motie het landelijk bestuur om “voor de stemmingen die opheffing van de partij of beëindiging van regeringsdeelname behelzen” in de zaal muziek te laten horen. Een lijstje suggesties van toepasselijke nummers is bijgevoegd, waaronder *Eve of destruction* van Barry MacQuire, *Suspicious minds* van Elvis Presley, *Overcome* van Live, *The Road ahead* van City to City, *Zing, vecht, huil, bid, lach, werk en bewonder* van Ramses Shaffy en *Leven na de dood* van Freek de Jonge.¹⁷ De motie wordt met overweldigende meerderheid aangenomen en tot grote hilariteit van de congresgangers geeft het landelijk bestuur terstond uitvoering aan de motie, door in de hele congreslocatie het nummer *The road ahead* te laten horen.

Minister Pechtold presenteert zich tijdens het voorjaarscongres als kandidaat-lijsttrekker. Hij keert zich tegen de diverse oproepen om te breken met het tweede kabinet-Balkenende. “Tweemaal gaf een D66-congres steun aan dit kabinet. Niet van harte en misschien zelfs letterlijk niet uit het hart. Wel bij het volle verstand. Er moet wel een verdomd goede reden zijn om er nu uit te stappen. Onze betrouwbaarheid staat op het spel.”¹⁸ Pechtold benadrukt dat democratisering bij D66 in de genen zit, maar dat de partij óók meer is: “Controle op macht, *checks and balances*, een houding dat regels er voor ons zijn en niet andersom. Dat zit in onze genen. Dus ook democratie tot in alle haarvaten van onze samenleving, in onze instituties. En dan gaat het ook om een betere wet openbaarheid bestuur, of de aanpak van adviescommissies vol oud-politici. Behalve die democratische genen, bezit ons DNA zoveel meer moois. D66 als partij waar het individu centraal staat. D66 als milieupartij. D66, dé partij voor onderwijs en innovatie. D66, de partij met een eigen sociale agenda.”¹⁹ De kandidaat-lijsttrekker neemt in zijn toespraak duidelijk stelling in de discussie over de multiculturele samenleving: “We zijn integratie gaan verbinden aan discussies over nationale veiligheid. Na de betutteling zitten we nu in de beschuldiging. Mensen die hier geboren zijn voelen zich niet welkom. Integratie zegt iets over onze beschaving. Staan we open voor elkaar, voor het nieuwe? Handelen we uit angst of zien we kansen? Schrikken we van etensluchtjes en hoofddoeken, of gaan we, zoals het WRR-rapport onlangs adviseerde, de dialoog aan? De reactie op dat rapport was tekenend: schieten uit de heup, krachttermen, einde discussie. Democraten, daar begint ons werk. Daar moeten onze handen

jeuken.”²⁰ Pechtold’s toespraak wordt door het congres enthousiast ontvangen.

Net als twee jaar geleden met Boris Dittrich is gebeurd, bevestigt het congres op voorstel van het landelijk bestuur het fractievoorzitterschap van Lousewies van der Laan.²¹ In tegenstelling tot wat velen verwachten, gebruikt Van der Laan haar congres toespraak niet om haar kandidatuur voor het lijsttrekkerschap aan te kondigen. In plaats daarvan legt ze verantwoording af voor haar uitspraken die de afgelopen weken zoveel stof hebben doen opwaaien. “Het is goed en soms ook hard nodig om een stevig, maar open en eerlijk debat met elkaar te voeren. Ik heb daar zelf ook aan meegedaan, doordat ik een paar weken geleden mijn analyse gaf van waarom we de afgelopen twaalf jaar verkiezingen hebben verloren. Ik realiseer mij dat ik daarbij erg kritisch geweest over onszelf. Ik weet dat niet iedereen het eens is met mijn analyse en dat sommige mensen het als zelfkastijding beschouwen om je eigen gebreken toe te geven. Maar ik denk echt dat je soms fouten uit het verleden open en eerlijk moet erkennen, juist om in de toekomst opnieuw het vertrouwen van de kiezer te kunnen vragen en krijgen.” Voor de goede verstaander neemt Van der Laan in haar congres toespraak al wel een voorschot op haar kandidaatsstelling. “Ik geloof dat je de koers en het karakter van een politieke partij in 2006 niet meer los kunt zien van de mensen die het moeten doen,” zo zegt ze. “Het gaat over waar je hart ligt, je passie, het gaat over waarin je echt gelooft. We hebben veel wapenfeiten als het gaat om zelfbeschikking van mensen, om vrijzinnigheid. Ik ben trots op ons homohuwelijk, de vrije winkeltijden, de euthanasiewet, maar ook op de pragmatische manier waarop wij in Nederland omgaan met drugs en prostitutie. Zonder D66 was Nederland nu een ander land geweest waarin het minder prettig was om te leven. En had Europa geen vrijzinnig voorbeeld om na te streven.” De fractievoorzitter toont zich trots op “de hervormingen van de zorg, de WAO, de omroep, een deel van de arbeidsmarkt, de VUT en het prepensioen” en het feit dat er “voor het eerst sinds decennia weer in het onderwijs wordt geïnvesteerd in plaats van bezuinigd.” En, zo stelt Van der Laan, “D66 heeft alleen al in deze kabinetsperiode veel meer voor het milieu betekend dan GroenLinks in haar hele bestaan.” Maar terwijl Van der Laan de prestaties van haar eigen partij prijst en “vol optimisme en zelfvertrouwen” is over de toekomst van D66, geeft ze tegelijkertijd aan een voorstander te zijn van het samengaan van D66 met gelijkgezinden in andere partijen. “D66 is natuurlijk de enige onversneden sociaal-liberale partij, maar inderdaad: we hebben geen patent op goede, pragmatische en toekomstgerichte ideeën. En dat is maar goed ook. Ik ben het dan ook ogenblikkelijk eens met mensen die zeggen: laten we met al die sociaal-liberalen in andere partijen één grote, sterke sociaal-liberale beweging vormen. Of ze nu uit de PvdA komen, van de VVD of uit GroenLinks.”²²

In een voetbalkantine niet ver van congrescentrum de Hanzehof, waar het congres van D66 plaats vindt, zijn zes voormalige D66'ers en een handjevol belangstellenden bij elkaar gekomen. Ze hebben D66 vaarwel gezegd uit onvrede over de koers van de partij. Onder leiding van Han Westerhof, ooit lid van het landelijk bestuur van D66, richten de voormalige partijleden deze middag een nieuwe politieke partij op. 'DeZes' moet het alternatief voor D66 worden. Westerhof: "D66 legitimeert een kabinet dat niets met de doelstellingen van de partij heeft te maken. De paar D66-dingen die we in het regeerakkoord hebben kunnen frommelen, zijn onderweg stelselmatig verloren gegaan. De achterban is heel ontevreden. D66 is door al het gedoe in Den Haag een karikatuur van zichzelf geworden."²³ Bij D66 maken ze zich weinig zorgen over de plannen van de voormalige partijgenoten. Na wat kortstondige media-aandacht wordt niets meer van DeZes vernomen.

VAN DER LAAN KANDIDAAT-LIJSTTREKKER

Menig D66'er had verwacht dat Lousewies van der Laan haar kandidatuur voor het lijsttrekkerschap op het voorjaarscongres bekend zou maken. Maar gelet op de kritische geluiden die de afgelopen tijd over Van der Laan te horen waren en de congresmotie die de fractie opriep om uit het kabinet te stappen, heeft Van der Laan er verstandig aan gedaan om even te wachten en op het congres de stemming te peilen, alvorens haar kandidatuur bekend te maken. Dat doet ze uiteindelijk tien dagen na het congres, tijdens een politiek café in het Amsterdamse café Wildschut.

"Voor mij is D66 een partij die niet meedoet met de hype van de dag, maar die de vuurlinie opzoekt en z'n nek durft uit te steken. Een partij die geen mensen naar de mond praat, maar die mensen aan het denken zet. Het D66, dat toekomst heeft. Ben ik een kandidaat van vernieuwing of restauratie? Mijn campagne voor het partijleiderschap zal zich in ieder geval niet richten op het verwerven van de steun van zoveel mogelijk partijprominenten; daar zijn anderen veel beter in. Voor mij is D66 een partij die, als het nodig is, álles ter discussie durft te stellen. Geen taboes, omdat sommige onderwerpen gevoelig liggen. Of, nog erger: omdat dingen vanzelfsprekend worden gevonden. Want dat is misschien wel het grootste obstakel op weg naar vooruitgang. Vooruitgang bestáát. Soms vergeten we er alleen naar te kijken. Omdat we bang zijn. Bang voor nieuwe Nederlanders of voor hoofddoekjes. Bang voor Europa, of voor vergrijzing. Bang voor globalisering, voor Poolse loodgieters of goedkope arbeiders in China. Maar D66 probeert steeds de nieuwe kansen aan te grijpen om er het beste van te maken. Als angst je raadgever is, stem dan niet op D66.

Ik ben er stellig van overtuigd dat islamitische scholen slecht zijn voor de integratie. Ik vind daarom dat we in D66 eindelijk een goede discussie over het bijzonder onderwijs en artikel 23 met elkaar zouden moeten voeren. Mijn ideaal is dan ook, dat we niet langer spreken over allochtonen en autochtonen. Iedereen die hier wordt geboren uit ouders die een permanente verblijfsvergunning hebben, zou automatisch de Nederlandse nationaliteit moeten krijgen. Ik heb idealen, passies en prioriteiten die vaak nauw aansluiten bij wat D66 in de afgelopen jaren heeft bereikt. Maar in sommige gevallen vallen mijn opvattingen niet naadloos samen met het partijstandpunt. Met risicomijdendheid zal D66 misschien een deel van haar aanhang behouden, maar zeker geen nieuwe verkiezingen winnen. U mag straks een nieuwe lijsttrekker kiezen. Denk daar goed over na. Want met die ene stem drukt u ook een belangrijk stempel op de koers en het karakter van de partij. Die koers is er wat mij betreft in gelegen, dat D66 het beste uit mensen wil halen. Daarom staan wij voor zelfbeschikking, democratie en onderwijs. D66 is ook een verantwoordelijke partij, gericht op de toekomst. Daarom staan wij voor milieubescherming, een duurzaam sociaaleconomisch beleid en een internationale benadering. En wij doen dat alles op een onconventionele manier, onafhankelijk en eerlijk. Dát is de koers en het karakter van het D66 zoals ik dat graag zou zien.”²⁴

Ook Van der Laan krijgt steun van een aantal partijprominenten. Jan Terlouw, Boris Dittrich, Boris van der Ham, Bert Bakker en Boele Staal scharen zich achter de fractievoorzitter.²⁵ Dat Van der Laan haar concurrent Pechtold met de sneer in haar kandidaatstellingstoespraak probeert neer te zetten als de ‘kandidaat van de prominenten’ is dus maar een halve waarheid: ook Van der Laan zoekt en krijgt de steun van bekende partijgenoten.

Van der Laan’s campagne voor het lijsttrekkerschap is erop gericht zoveel mogelijk de verschillen met Pechtold te benadrukken, zowel inhoudelijk als wat betreft prioriteiten. Op terreinen als onderwijs en integratie wil ze uitgesproken standpunten innemen die afwijken van haar belangrijkste tegenstrever. Ook met een onderwerp als seksualiteit probeert Van der Laan zich te onderscheiden. Van der Laan: “Ik wilde de verschillen in prioriteit benadrukken. Duidelijk maken dat er echt iets te kiezen was. Een alternatief bieden.”²⁶ Van der Laan wil van D66 een grote partij maken door nieuwe groepen kiezers aan de partij te binden, niet alleen de kiezers die vroeger op D66 stemden. Daarvoor moet de partij “uitgaan van eigen kracht”. Die kracht lijkt Van der Laan vooral te zoeken in de stijl van politiek bedrijven. Ze is fel en spreekt in *oneliners*, tegenover de genuanceerde Pechtold, die zich profileert als de ‘kandidaat

van de analyse'. Inhoudelijk is de campagne van Van der Laan een voortzetting van de lijn die de Tweede Kamerfractie vanaf begin 2003 heeft ingezet: van D66 een brede sociaal-liberale partij maken, met minder nadruk op democratie. Ze beschrijft Pechtold als kandidaat die staat voor "restauratie" van het oude D66 en zet daar haar "D66 van de toekomst" tegenover. Dat is voor Van der Laan een partij die "risico's neemt" en "vernieuwend" is. In het onderwijs bepleit Van der Laan "excellentie" (hoewel ze tegelijk wil dat D66 geen elitaire partij is), op milieugebied moet D66 "de vuurlinie opzoeken". Het is die uitgesproken, activistische, 'Amerikaanse' stijl van campagnevoeren die Van der Laan het lijsttrekkerschap van D66 moet opleveren.

RICHTINGENSTRIJD

Wie had gedacht dat de keuze tussen Van der Laan en Pechtold 'lood om oud ijzer' zou zijn, komt bedrogen uit. Zowel inhoudelijk als qua stijl verschillen de twee belangrijkste kandidaten voor het lijsttrekkerschap van de democraten aanzienlijk. Er is voor de leden van D66 echt iets te kiezen. En die keuze die de leden van D66 maken, zal dan ook in grote mate bepalend zijn voor de toekomst van D66.

Pechtold plaatst zich met zijn profilering als kandidaat-lijsttrekker in een lange D66-traditie. D66 is altijd een ideeënpartij geweest, die zich onderscheidt door haar manier van politiek bedrijven. Die op basis van genuanceerde analyses tot pragmatische oplossingen komt. Pechtold meent dat de democraten het karakter van de partij de afgelopen jaren hebben verloochend en wil van D66 weer de partij maken die zich onderscheidt door haar manier van politiek bedrijven. Van der Laan echter breekt met dat verleden en kiest voor een provocerende stijl van politiek bedrijven, met een meer op Amerikaanse leest geschoeide campagne. Van der Laan profileert zich op een paar uitgesproken standpunten. Ze stelt dat D66 een "unieke positie" heeft en "moet uitgaan van eigen kracht", presenteert zichzelf als de kandidaat van de "vernieuwing", wil dat D66 "risico's neemt" en zegt: "op *safe* spelen is niet voldoende". Essentieel voor electoraal herstel van de democraten is echter niet alleen dat geloof in eigen kunnen, maar het vermogen om herkenbare standpunten te formuleren op basis van een analyse waar de leden en (potentiële) D66-kiezers zich in herkennen. Pechtold lijkt dat beter te beseffen dan Van der Laan. Dat blijkt ook uit de manier waarop de twee kandidaten het herstel van D66 willen bewerkstelligen. Pechtold vindt het juist van belang dat D66 niet alleen maar dingen roept, maar mensen meeneemt in de redenering die ten grondslag ligt aan het standpunt.

Daarnaast is er een belangrijk inhoudelijk verschil tussen Pechtold en Van der Laan, dat raakt aan wat je de 'genen van D66' zou kunnen noe-

men: de aandacht voor democratie. Voor Van der Laan mag het allemaal wel een tandje minder. Zij verwoordt wat een deel van de jongere D66'ers vindt: er zijn belangrijker problemen dan de gekozen burgemeester en het referendum. De oude generatie D66'ers heeft de discussie uit de beginjaren van de partij nog meegemaakt. Daarin stond de vraag centraal of D66 als een tijdelijke politieke beweging een doorbraak diende te veroorzaken om daarna weer van het toneel te verdwijnen, of dat D66 een 'gewone' links-liberale (of sociaal-liberale) partij was. De jongere generaties D66'ers hebben die discussies niet meegemaakt. Voor hen is D66 een 'gewone' politieke partij en het sociaal-liberale profiel vanzelfsprekend. Pechtold gaat niet mee in die tegenstelling. Voor hem is het niet of-of, maar en-en. Het vergroten van de invloed van mensen, het scheppen van ruimte waarin mensen hun eigen keuzes kunnen maken en het daarvoor slechten van behoudende structuren en bureaucratische regels, is en blijft wat Pechtold betreft belangrijk, óók voor jongeren. "Wie het functioneren van onze democratie vandaag de dag als niet relevant wil wegzetten, laat ook de nieuwe generaties in de kou staan.", aldus Pechtold op zijn campagnewebsite. Bovendien kan je je afvragen of D66 zonder democratiseringsagenda D66 nog wel is. Ook voormalig lijsttrekker Thom de Graaf meent dat Van der Laan en Pechtold de exponenten zijn van twee richtingen in de partij: "Je hebt een stroming die vindt dat wij *pur sang* een liberale partij zijn. Daar hoort Lousewies bij. Zo'n partij die het heeft over ontplooiing en emancipatie van het individu. Daarin zijn wij niet uniek, maar wij tamboereren wat meer op rechten voor groepen als homo's en vrouwen."²⁷ De Graaf ziet die koers niet zitten en vindt dat D66 zijn geboortepapieren niet moet verloochenen. "Van der Laan zegt dat ze het verleden van D66 niet zo interessant vindt. Ze stelt andere dingen centraal dan onze analyse van democratie. Dat is legitiem, maar het is niet mijn keuze. *In the long run* is het niet de goede weg voor D66", aldus De Graaf.²⁸

De democraten moeten bepalen welke kandidaat-lijsttrekker het beste in staat is het vertrouwen van kiezers in D66 te herstellen, wie de democraten hun onderscheidend vermogen terug kan geven en wie het beste in staat is een brug slaan naar de generaties van de toekomst. Wat dat betreft is de keuze tussen Pechtold en Van der Laan een echte keuze en voor de toekomst van D66 een cruciale keuze. Uiteindelijk zal het erop aan komen in hoeverre de kandidaat-lijsttrekkers in staat zijn om D66 – na de 'Paascrisis' van 2005 en het Uruzgan-debacle in het voorjaar van 2006 – weer geloofwaardig te maken.

HARDE STRIJD OM HET LIJSTTREKKERSCHAP

Zoals gebruikelijk bij D66 kiezen de leden van de partij de lijsttrekker. Tot 2003 gebeurde dit tijdens een partijcongres door de aanwezige leden. In 2006 vindt de lijsttrekkersverkiezing voor het eerst plaats door middel van een schriftelijke stemming onder alle leden van de partij. Die stemming begint op 8 juni 2006. Ook op het congres op 24 juni kan nog worden gestemd, daarna zal de uitslag bekend worden gemaakt. De leden van D66 staan voor een belangrijke keuze. Ze kiezen niet alleen een lijsttrekker, maar een partijleider in de meest letterlijke zin van het woord. Want de toekomst van de democraten vraagt om meer dan een goede verkiezingsuitslag op 15 mei 2007. Als het gaat om geloofwaardigheid en betrouwbaarheid is het imago van D66 de afgelopen tijd ernstig aangetast. De democraten zullen er alles aan moeten doen om het vertrouwen van de kiezers te herwinnen. De partij heeft daarom een sterke partijleider nodig, die van de leden het mandaat krijgt om de partij de komende jaren weer te voorzien van een eigen, onderscheidend profiel en een herkenbare koers. Behalve Van der Laan en Pechtold hebben nog zes D66'ers zich kandidaat gesteld: Simone Kuiter, Carlo Strijk, Ricardo Gomila Vergara, André van Wanrooij (die zich op de laatste dag terugtrekt), Hein Westerouen van Meeteren en Jan Zelle. Maar hoe sympathiek hun kandidatuur ook is, vanaf het begin is duidelijk dat de echte strijd zal gaan tussen Van der Laan en Pechtold. Wie niet meedoet, is Sophie in 't Veld, Europarlementariër voor D66 en geliefd bij velen in de partij. Diverse partijgenoten hebben er bij In 't Veld op aangedrongen zich ook te kandideren of zich op te werpen als *running mate* van Pechtold. In 't Veld vertelt een jaar later dat ze daar wel serieus over heeft nagedacht: "Over beide verzoeken heb ik weken getwijfeld. En er ook wel wakker van gelegen. Je wilt je club er graag bovenop helpen. Van alle kanten werd er op me ingepraat. Ik wist van beide keuzes niet hoe ze zouden uitwerken. Ik voel me verantwoordelijk voor D66 en wilde graag datgene doen waar ik zelf het meest gelukkig van werd, maar ook effectief de beste bijdrage zou leveren voor mijn partij." Maar uiteindelijk besluit In 't Veld Europarlementariër te blijven. Ze verwacht ook in de toekomst niet de overstap naar Den Haag te zullen maken. Ze noemt die stap "buitengewoon onwaarschijnlijk", opmerkelijk genoeg met dezelfde argumentatie als waarmee Louwes van der Laan, toen ook Europarlementariër, eind 2002 'nee' zei tegen het lijsttrekkerschap: "Mijn hart ligt in Europa. Ik zit hier in Brussel op mijn plek."²⁹

Wie na de soms venijnige strijd om het lijsttrekkerschap bij de VVD had verwacht dat het er bij de democraten allemaal wat milder aan toe zou gaan, wordt in de zomer van 2006 verrast door een harde strijd om het leiderschap van D66. In het eerste lijsttrekkersdebat, op 6 juni in Den

Haag, gaat het er nog relatief rustig aan toe. Pechtold en Van der Laan blijken het wel principieel oneens over artikel 23 van de grondwet. Van der Laan vindt islamitische scholen slecht voor de integratie en wil daarom artikel 23 afschaffen. Pechtold stelt dat "geloof een bindmiddel kan zijn" en ziet islamitisch onderwijs als een manier om de integratie van moslims in de Nederlandse samenleving te bevorderen. Hij staat open voor een discussie over artikel 23, maar niet vanuit de insteek dat islamitische scholen slecht zijn voor de integratie. Daarmee, zo betoogt hij, doet Van der Laan precies wat ze anderen verwijt: ze drijft groepen in de samenleving uiteen in plaats van ze bij elkaar te brengen. Maar Van der Laan wil voorkomen dat er een "islamitische zuil" ontstaat. Volgens haar is het juist beter om kinderen uit verschillende culturen bij elkaar in één school te hebben.³⁰

Op 9 juni in Zwolle wordt de strijd al venijniger. Als in het debat de Uruzgan-missie ter sprake komt en medekandidaat Van Wanrooij Pechtold verwijt dat hij in deze kwestie is 'gedraaid', sluit Van der Laan zich hierbij aan.³¹ Tijdens debat in Utrecht op 12 juni komt het tot een harde confrontatie tussen Van der Laan en Pechtold. Op het moment dat Pechtold Van der Laan verwijt de discussie rondom de islam te "simplificeren", verliest Van der Laan haar zelfbeheersing. "Alexander dit pik ik niet!" reageert ze woedend. "Jij bent de man van het belletje trekken en dan lekker weggrennen."³² Hoe boos Van der Laan is, blijkt twee dagen later. In een interview in dagblad *De Telegraaf* haalt Van der Laan hard uit naar haar concurrent Pechtold. "Hij zegt: ik ben de man van de analyse en Lousewies is van de *oneliners*. Dat is raar en ongeloofwaardig. Ik pik dat niet." Ze verwijt Pechtold steeds uitspraken te doen waar hij vervolgens zijn excuses voor aanbiedt. "Eerst kakelde hij over terrorisme, waarvoor hij zijn excuses moest aanbieden. Vorige week begon hij weer een discussie over Uruzgan, om daar twaalf uur later alweer van terug te komen." Volgens Van der Laan toont Pechtold zich daarmee "een Pietje Bell, die belletje trekt en vervolgens hard wegent. Doorpakken? Ho maar". Ook hekelt Van der Laan Pechtold's opstelling in de kwestie-Uruzgan: "Hij zei dat hij niet om zou gaan, en hij ging om." Ze noemt Pechtold daarom "niet meer geloofwaardig als kandidaat-lijsttrekker."³³

Pechtold neemt het interview in *De Telegraaf* zeer hoog op. Het is een op de persoon gerichte aanval, bewust in de grootste krant van Nederland. Volgens Pechtold is het interview duidelijk bedoeld om hem te beschadigen. Hij vindt dat Van der Laan de partij daarmee opnieuw schade berokkent: de fractievoorzitter van D66 die haar eigen minister betitelt als "onbetrouwbaar" en dus laat vallen. Pechtold is aangeslagen. "Ik vind dit vreselijk", zegt hij tegen zijn campagnemedewerkers. De manier waarop Van der Laan het debat aangaat, stuit hem ontzettend tegen de borst. Hij beseft dat de mensen om Van der Laan heen daar mede debet aan zijn.

Wat hem betreft zal er dan ook een grote personele schoonmaak moeten plaats vinden als hij lijsttrekker wordt: "Als de 24^e blijkt dat ik het wordt, dan is het niet voorbij. Dan begint het pas!", houdt Pechtold zijn campagne-team voor. Hij zal krachtig afstand nemen van de woorden van Van der Laan: "Dit is niet goed voor de partij, het is niet de stijl van de partij en het is zeker niet mijn stijl." Tijdens het lijsttrekkersdebat dat die avond in Tilburg wordt gehouden, zegt Pechtold dat Van der Laan wat hem betreft te ver is gegaan. "Iemand ongeloofwaardig noemen is iemand buiten de discussie plaatsen." Pechtold slaat terug: "Lousewies geeft aan dat ze het beste uit mensen wil halen. Ik vind dat ze nu het slechtste uit zichzelf heeft gehaald."³⁴

Het *Telegraaf*-interview is een kantelpunt in de campagne om het lijsttrekkerschap. Vanaf dat moment begint de felheid waarmee Van der Laan het debat aangaat zich tegen haar te keren. Zowel vicepremier Brinkhorst als fractievoorzitter in de Eerste Kamer Schuyer vragen Van der Laan publiekelijk om de harde persoonlijke aanvallen op Pechtold te stoppen, omdat ze schadelijk zijn voor de partij.³⁵ Ook de vorige lijsttrekker van D66, Thom de Graaf, vindt dat de kandidaten een meer inhoudelijke campagne zouden moeten voeren: "De kernvraag zou nu moeten zijn: waar staat de partij voor? Wat is het wezen van D66?"³⁶ Ook andere partijprominenten roeren zich en spreken publiekelijk hun steun uit voor één van de kandidaten. Daarmee wordt duidelijk hoezeer D66 verdeeld is over het leiderschap van de partij. Voormalig partijleider Jan Terlouw is één van de eerste prominente D66'ers die publiekelijk zijn voorkeur heeft uitgesproken. "Lousewies moet de kar gaan trekken", heeft hij in een interview in *HP/De tijd* gezegd.³⁷ Terlouw denkt dat Van der Laan de kandidaat is die binnen D66 het volgens hem "dogmatische denken over bestuurlijke vernieuwing" kan doorbreken: "We zijn een ondogmatische partij, maar als het gaat om bestuurlijke vernieuwing hebben we toch een behoorlijk dogma. Het gaat nu om andere thema's: om de toekomst, duurzaamheid, de multiculturele samenleving."³⁸ In hetzelfde interview waarin Terlouw zijn steun aan Van der Laan geeft, spreekt de oud-partijleider zich in zeer negatieve bewoordingen uit over Van der Laan's concurrent Pechtold. Terlouw zegt zich als D66'er niet te herkennen in hoe Pechtold politiek bedrijft. "Als hij zich gedraagt zoals hij tot nu toe heeft gedaan, dan zou ik zijn verkiezing zeer betreuren."³⁹ Oud-minister Roger van Boxtel heeft juist een "absolute voorkeur" voor Pechtold, die volgens hem beter in staat is de partij "koersvastheid en stabiliteit" te brengen. "Ik denk dat Pechtold beter geëquipeerd is voor het secure, gestructureerde opbouwwerk dat D66 nu nodig heeft."⁴⁰ Commissaris van de koningin Boele Staal steunt Van der Laan. Volgens hem is Pechtold meer een bestuurder en heeft Van der Laan parlementaire ervaring. Ook inhoudelijk is Staal meer te spreken over Van der Laan: "Ik acht haar

beter in staat om van D66 een partij te maken met een bredere agenda dan de bestuurlijke vernieuwing, want dat boek heb ik nu wel uit.”⁴¹ Volgens Thom de Graaf zit juist in de radicale democratisering “de urgentie voor een partij als D66. Nog steeds, dat boek is niet dicht zoals onder andere Jan Terlouw zegt.”⁴² Volgens Hans van Mierlo komt daarbij dat niet alleen de boodschap, maar ook de boodschapper van belang is. Volgens Van Mierlo moet de nieuwe partijleider niet uit de Tweede Kamerfractie komen. Van Mierlo: “Dat is moeilijk omdat die de totale verantwoordelijkheid heeft. Ik denk dat Lousewies dat ook wel weet. Het is lastig om je aan je eigen haren uit het moeras te trekken.”⁴³

Partijvoorzitter Dales bevindt zich tussen twee vuren. “Ik wilde niet het verwijt krijgen de ene of de andere kandidaat te bevoordelen. Maar wat je ook doet, je doet het niet goed.”⁴⁴ Er wordt van beide kanten grote druk op Dales uitgeoefend. “Ze waren allebei heel kwaad op me. Ze vonden dat ik voor hun moest kiezen en de ander terecht moest wijzen. Dan kreeg ik telefoontjes van: je moet hem in z’n hok schoppen, of haar, of die houdt zich niet aan de regels, je moet ingrijpen. Ik heb ze allebei scheldend aan de telefoon gehad.”⁴⁵ “Het bestuur was formeel verantwoordelijk voor de gang van zaken”, constateert bestuurslid Mark Sanders, “maar de kandidaten speelden hun eigen spel volgens hun eigen regels.”⁴⁶ Beide kandidaten betreuren het achteraf dat de lijsttrekkersstrijd is ontspoord. “Onnodig”, aldus Pechtold, die de strijd als “veel te hard, veel te lang, veel te persoonlijk” typeert. “Zo’n strijd haalt niet het beste in mensen naar boven.”⁴⁷ Van der Laan: “Ik vind het heel jammer dat het ontspoord is. Als wij elkaar wat vaker hadden gebeld en hadden gezegd: dit is niet goed voor de partij... maar na alles wat er gebeurd was, dan wordt het gewoon ook steeds moeilijker. Op een gegeven moment wordt je zo.”⁴⁸ De harde strijd om het lijsttrekkerschap is atypisch voor D66. De democraten staan bekend als nette, beschaafde mensen – geen types die harde politieke conflicten uitvechten. Toch is het niet voor het eerst dat het leiderschap gekoppeld wordt aan de fundamentele vraag wat voor partij D66 is. Ook tussen de voormalige partijleiders Van Mierlo en Terlouw bestonden grote verschillen: Van Mierlo zag D66 als een (tijdelijke) beweging en legde veel nadruk op democratisering, terwijl Terlouw D66 zag als een ‘gewone’ links-liberale partij en veel minder belang hechtte aan democratisering. Dat verschil zie je nu ook terug in hun voorkeur voor een nieuwe partijleider. En ook Van Mierlo en Terlouw waren zeer verschillende persoonlijkheden. Maar de grote en fundamentele meningsverschillen tussen deze twee partijleiders leidden nooit tot grote (openlijke) ruzies. Dat is anno 2006 wel anders.

DE BESLISSING

Op de dag dat de kandidaten zich in Leiden verzamelen voor hun laatste debat, wordt bekend dat Pechtold een peiling onder de leden van de Jonge Democraten heeft gewonnen. Van de Jonge Democraten geeft 50,4 procent de voorkeur aan Pechtold als nieuwe lijsttrekker van D66, tegen 35,6 procent voor Van der Laan. Dat is goed nieuws voor Pechtold, want de steun van de jongeren binnen de partij is een belangrijke stap op weg naar het lijsttrekkerschap. De uitslag is opvallend omdat Van der Laan zich juist heeft geprofileerd als de kandidaat van de nieuwe generatie democraten.

Zaterdag 24 juni 2006 is 'D-day' voor de kandidaat-lijsttrekkers. Het lijsttrekkerscongres vindt plaats in het World Forum Convention Centre in Den Haag. De eerste leden melden zich al vroeg bij de congreslocatie en het zal niet lang duren of de gangen vullen zich met democraten. Medewerkers van de campagne teams van Van der Laan en Pechtold hebben de hele congreslocatie vol gehangen met posters, *banners*, vlaggetjes en *flyers*. In de grote zaal van het congrescentrum houden de kandidaten hun laatste presentatie voor de leden. Wat de leden op dat moment niet weten is dat Pechtold in de poststemming een voorsprong heeft van 150 stemmen. Dat is een erg kleine marge. De sfeer in de zaal lijkt iets gunstiger uit te pakken voor Pechtold, dus het is de vraag of Van der Laan haar achterstand nog kan inhalen. Maar het blijft de hele dag spannend: pas om vijf uur zal de uitslag bekend worden gemaakt.

Even voor vijf uur worden de kandidaten ingelicht. Eén voor één krijgen ze van de landelijke verkiezingscommissie te horen of ze het wel of niet geworden zijn. Maar de kandidaten mogen niets tegen elkaar of anderen zeggen. Als ze de grote zaal inkomen, is de spanning in de zaal om te snijden. Van der Laan lacht gespannen, Pechtold's gezicht staat strak. Terwijl mensen in de zaal aan de gezichten proberen af te lezen wie het is geworden, maakt de voorzitter van de verkiezingscommissie bekend dat van de 11.000 leden die D66 heeft er 8.000 stemgerechtigd zijn. Bij de lijsttrekkersverkiezing hebben 4.800 leden hun stem uitgebracht. Daarvan zijn er 2.009 voor Pechtold en 1.752 voor Van der Laan (de overige stemmen zijn voor de andere zes kandidaten). Alexander Pechtold is de nieuwe lijsttrekker van D66. Het verschil is maar 257 stemmen. In de zaal stijgt een daverend applaus op en Pechtold wordt belaagd door fotografen en mensen die hem feliciteren. Sommige medewerkers en aanhangers van Lousewies van der Laan barsten in tranen uit, Kamerlid Bert Bakker loopt geëmotioneerd de zaal uit.

In zijn aanvaardingstoespraak dankt Pechtold de leden voor het vertrouwen dat ze in hem hebben: "Dank voor het vertrouwen. Ik aanvaard met overtuiging het lijsttrekkerschap van D66." Nu de strijd is gestreden,

klinken verzoenende woorden richting concurrente Van der Laan: "Lou-sewies, we hebben soms hard gestreden. Ieder met zijn eigen stijl. Maar het ging ons beiden om de partij. Je was een geduchte tegenstander, maar vanaf nu trekken we samen op." Pechtold is vastberaden de eenheid in de partij te herstellen en het vertrouwen van de kiezers terug te winnen. "Ik wil bouwen aan een sterke progressief-liberale partij. En dat betekent: niet fundamenteel sleutelen aan onze identiteit. Niet morrelen aan onze idealen. Je moet je wezen niet verloochenen. Een partij die losraakt van haar identiteit wordt gewantrouwd. Zonder verleden, geen toekomst. Verder bouwen aan een sterk D66. En al moet ik daarvoor de komende tijd al die twijfelende en afvallige leden en kiezers één voor één weer bij de partij halen, dan doe ik dat." De kern van de D66-identiteit blijft wat Pechtold betreft de aandacht voor het functioneren van de democratie: "Het wezen van D66 zit in de verhouding van mensen ten opzichte van de staat. In de overtuiging dat macht nooit vanzelfsprekend mag zijn. In de wil om zeggenschap te geven aan mensen: in de politiek, bedrijven, op scholen, in de zorg. Dát is het wezen van D66."⁴⁹ Van der Laan is teleurgesteld, maar kan niet anders dan zich bij de uitslag neerleggen: "Ik heb geknokt voor dat lijsttrekkerschap, maar het is niet anders. Soms win je, soms verlies je."⁵⁰ Nu de lijsttrekker bekend is, kunnen de democraten een periode van diepe verdeeldheid en interne strijd afsluiten en zich op de aanstaande verkiezingen richten. Maar makkelijk zal dat niet gaan. Lijsttrekker Pechtold is gekozen met 41 procent van de stemmen, tegen 36 procent voor Van der Laan. Zijn leiderschap is dus vooralsnog alles-behalve vanzelfsprekend. De eerste taak van Pechtold is de twee kampen te verenigen, de teleurgestelde aanhangers van Van der Laan binnenboord te houden en hun vertrouwen te winnen.

Nadat zijn collega-minister tot lijsttrekker is gekozen, zegt Laurens-Jan Brinkhorst dat de verkiezing van een bewindsman als lijsttrekker "beter is voor de stabiliteit van het kabinet."⁵¹ Dat kan waar zijn, maar Brinkhorst kan op dat moment nog niet bevroeden dat zelfs een bewindspersoon als lijsttrekker niet voldoende stabiliteit kan waarborgen als de eigen Tweede Kamerfractie het op één van de andere bewindspersonen in het kabinet heeft voorzien.

DE KWESTIE HIRSI ALI

Tijdens de campagne voor het lijsttrekkerschap heeft fractievoorzitter Van der Laan gezegd: "Soms moet je doorbijten om geloofwaardig te blijven"⁵², verwijzend naar het Uruzgan-debat waarin D66 wel met een kabinetscrisis dreigde, maar op het laatste moment terugrabbelde. Een week na de verkiezing van Pechtold tot lijsttrekker laat Van der Laan zien wat ze bedoelde met "doorbijten". Het begint met een uitzending van het

televisieprogramma Zembla op 11 mei 2006. In de uitzending bekennt Ayaan Hirsi Ali, Tweede Kamerlid voor de VVD en van Somalische afkomst, dat ze bij haar komst naar Nederland heeft gelogen over haar naam en geboortjaar. Dat was al bekend, maar de uitzending van Zembla doet toch veel stof opwaaien. Op 15 mei maakt minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie Verdonk (een partijgenote van Hirsi Ali) bekend dat op basis van een arrest van de Hoge Raad moet worden geconcludeerd dat het VVD-Kamerlid ten onrechte het Nederlanderschap is verleend. Hirsi Ali heeft tijdens haar asielprocedure gelogen (ze zou niet Ali maar Magan heten) en dus ziet de minister zich gedwongen het Tweede Kamerlid het Nederlanderschap te ontnemen. Een dag later maakt Hirsi Ali bekend dat zij per direct de Tweede Kamer verlaat.

Die avond houdt de Tweede Kamer een spoeddebat over de kwestie. Minister Verdonk, die verwickeld is in een strijd om het lijsttrekkerschap van de VVD, krijgt vanuit de Tweede Kamer veel kritiek op haar optreden, maar is vastbesloten haar rug recht te houden: "regels zijn regels", aldus Verdonk, die daarmee veel irritatie oproept. Ook binnen het kabinet. "Bijna de hele ministerraad was woedend op Rita Verdonk," zal D66-vicepremier Brinkhorst later in een interview vertellen. "Ik herinner me de boosheid van Gerrit Zalm nog. Zelf heb ik ook een keihard verhaal gehouden. Ik zei dat we internationaal een pleefiguur sloegen. Dat Verdonk totaal geen gevoel voor de politieke context had. Achter de schermen hebben Balkenende, Zalm en ik er alles aan gedaan om de dreigende denaturalisatie van Hirsi Ali ongedaan te maken."⁵³ Minister van Financien Zalm noemt Verdonk in zijn woede een "takkewrijf", een uitspraak die uitlekt, waarna Zalm zijn excuses aanbiedt voor dit "ongepaste taalgebruik".⁵⁴ Aan het eind van het debat neemt de Tweede Kamer een motie van de coalitiefracties CDA en VVD aan, waarin staat dat Hirsi Ali haar paspoort moet terugkrijgen. Er volgt overleg tussen de voorzitters van de drie coalitiefracties en minister Verdonk. Die blijft op het standpunt staan dat ze niet anders kan dan Hirsi Ali haar Nederlanderschap ontnemen. CDA-fractievoorzitter Verhagen, die de motie heeft ingediend, is woedend. Als Verdonk inderdaad weigert om de motie uit te voeren, dan moet ze opstappen.⁵⁵ D66-fractievoorzitter Van der Laan: "Het was zo irrationeel. Geen normaal denkende minister zou op basis van de uitzending van Zembla Ayaan's paspoort afpakken. Het was tegen de wet en het was tegen internationale verdragen. Maar Verdonk bleef maar herhalen: ik kon niet anders, de wet schreef het voor. Wat gewoon klinkklare onzin was. Urenlang hebben we geprobeerd haar uit te leggen dat wat ze wilde niet kon en dat als ze dacht dat het juridisch wel kon, het politiek niet kon, dat ze anders moest."⁵⁶ Er wordt een tweede motie opgesteld, waarin de minister wordt gevraagd te onderzoeken of en hoe Hirsi Ali haar paspoort terug kan krijgen. Ook deze motie wordt aangenomen en Verdonk

zegt in de Tweede Kamer toe dat ze deze motie zal uitvoeren. Een dag later herhaalt ze op een VVD-bijeenkomst echter dat ze niet anders kan dan Hirsi Ali haar paspoort afnemen.

Niet alleen CDA en D66 hebben het helemaal gehad met Verdonk, ook binnen haar eigen partij, de VVD, gaan stemmen op om een motie van afkeuring tegen de minister te steunen omdat ze in de zaak-Hirsi Ali onzorgvuldig heeft gehandeld.⁵⁷ Vicepremier Brinkhorst: "Zalm was woedend op Verdonk. Als er een motie van wantrouwen zou worden ingediend, zou ze moeten vertrekken."⁵⁸ VVD-vicepremier Zalm belooft premier Balkenende op 16 mei dat een motie van afkeuring tegen Verdonk geen gevolgen zal hebben voor het kabinet. In dat geval zal een nieuwe minister voor Vreemdelingenzaken de plaats van Verdonk innemen: "Dit heeft niets te maken met het kabinetsbeleid in brede zin", aldus Zalm. "Dus het vertrouwen opzeggen in het kabinet is niet aan de orde. Het betreft bovendien een ook door de VVD-fractie bekritiseerde beslissing van een individuele minister, die zonder kabinetsoverleg tot stand is gekomen. Als het vanavond misgaat, is er een ministerscrisis, geen kabinetscrisis. In dat geval zal ik voor vervanging zorgdragen."⁵⁹ Maar het is onduidelijk of de VVD-fractie in de Tweede Kamer een motie van afkeuring zal steunen. De VVD zit midden in de lijsttrekkersstrijd en Verdonk is erg populair bij een groot deel van de VVD-achterban. Veel VVD'ers zijn bang dat een gedwongen vertrek van Verdonk de partij stemmen zal kosten. Brinkhorst: "De leiderschapsstrijd tussen Verdonk en Rutte speelde mee. Dat heeft haar gered. Als de VVD niet die maand een nieuwe leider had moeten kiezen, dan was ze weg geweest en dan had Zalm geen poot uitgestoken om haar te redden."⁶⁰ Volgens Hans van Mierlo wordt het kabinet door Verdonk gegijzeld. "Haar beleid wordt door een grote meerderheid van het parlement als schadelijk beschouwd voor de Nederlandse samenleving. Het zou aan de premier zijn om mevrouw Verdonk om die reden in ieder geval weg te halen van de portefeuille Integratie en Vreemdelingenzaken. Maar de premier kan of durft niks. De VVD is bang dat mevrouw Verdonk een nieuwe partij zal oprichten, die de VVD zal halveren. Dus: handen af van mevrouw Verdonk. En zo ontstaat de situatie: de angst voor Verdonk gijzelt de VVD. De VVD gijzelt de coalitie en de coalitie láát zich gijzelen."⁶¹

De Tweede Kamerfractie van D66 wil eigenlijk wel een motie van afkeuring indienen, maar ziet daar vanaf omdat de steun van een Kamermeerderheid niet zeker is. Van der Laan: "We hebben gezegd: laten we het een kans geven. De motie ligt er, het is duidelijk wat de intentie van de Kamer is, Verdonk heeft zes weken de tijd om een oplossing te vinden."⁶² Maar wat de D66-fractie betreft is het lot van Verdonk allang bezegeld. Van der Laan: "Voor ons was één ding duidelijk: er is geen enkele manier waarop Verdonk hier goed uit kan komen. Of ze geeft

Ayaan haar paspoort terug en erkent daarmee dat ze het nooit had mogen innemen, of ze geeft het niet terug en gaat daarmee in tegen een Kamermeerderheid. In beide gevallen moet ze weg.”⁶³ Alleen Boris Dittrich, die na zijn aftreden als fractievoorzitter wel lid is gebleven van de Tweede Kamerfractie, heeft bezwaren tegen het wegsturen van Verdonk. Dittrich: “Lousewies wilde laten zien dat we ook eens zouden doorbijten. Maar dit ging over een Tweede Kamerlid. Ik was bang dat het beeld zou ontstaan dat we Verdonk lieten zitten iedere keer als het over asielzoekers ging, maar het kabinet lieten vallen als het over ‘één van ons’ ging. Ik vond het niet verstandig, maar de rest van de fractie wel. Ik heb mijn bezwaren geuit, maar ik heb geen veto willen uitspreken.”⁶⁴ Minister Pechtold deelt de mening van Dittrich. “Vijftien maanden heb ik me als minister zitten opvreten over het gebrek aan lef binnen de coalitiepartijen om scherper afstand te nemen van politici als Verdonk. Pas toen het de eigen kaste aanging, namelijk een Kamerlid uit de eigen gelederen, liet men Verdonk vallen.”⁶⁵

Terwijl de D66-fractie haar finale standpunt dus al heeft ingenomen, wordt binnen het kabinet nog geprobeerd om Verdonk, die eind mei de strijd om het VVD-lijsttrekkerschap verliest van Mark Rutte, op een elegante manier uit deze kwestie te helpen. Op maandag 26 juni, twee dagen voor het tweede debat over de kwestie Hirsi Ali in de Tweede Kamer, komen premier Balkenende en de vicepremiers Zalm en Brinkhorst ’s avonds bij elkaar in het appartement van Balkenende in Den Haag. Ook de ministers Donner, Bot en Verdonk zijn aanwezig.⁶⁶ Uit het onderzoek naar de affaire is gebleken dat Hirsi Ali volgens het Somalisch naamrecht terecht de naam Ali heeft gebruikt. Eigenlijk heeft ze dus niet gelogen. Afsproken wordt dat Hirsi Ali gevraagd zal worden een verklaring te ondertekenen, waarin ze toegeeft dat ze de indruk heeft gewekt te hebben gelogen, dat ze begrip heeft voor de handelwijze van de minister en dat ze er spijt van heeft dat ze de minister “op het verkeerde been heeft gezet”. De tekst van de brief wordt afgestemd met de advocate van Hirsi Ali, Britta Böhler, die, zo bevestigt een direct betrokkene, nog een kleine aanpassing laat aanbrengen: in plaats van “spijt” komt er “betreurt” in de brief te staan. Na afloop van de bijeenkomst informeert vicepremier Brinkhorst collega-minister Pechtold en fractievoorzitter Van der Laan over de *deal* die is gesloten.⁶⁷ Pechtold: “Ik zat samen met minister Remkes in Kopenhagen en we kregen tegelijk telefoon, hij van Zalm en ik van Brinkhorst, om terugkoppeling te krijgen. We hadden allebei zoiets van: dat zit wel goed, de angel is eruit dus het is geregeld.”⁶⁸ Van der Laan reageert terughoudender: “De fractie kan natuurlijk niet instemmen met iets wat ze nog niet gezien heeft en eerlijk gezegd kunnen we ons niet voorstellen dat er een oplossing is die niet een gigantisch probleem voor minister Verdonk oplevert,” aldus Van der Laan.⁶⁹

NACHTELIJK DEBAT

Op 28 juni, de dag van het debat over de kwestie, zet Hirsi Ali het debat op scherp. Ze zegt dat ze de verklaring "onder druk" heeft getekend. Minister Verdonk en premier Balkenende ontkennen dat Hirsi Ali onder druk is gezet; de verklaring is "in goed overleg" tot stand gekomen. Die middag gaan de D66-ministers Brinkhorst en Pechtold naar het gebouw van de Tweede Kamer om het debat, dat 's avonds zal plaatsvinden, voor te bespreken met fractievoorzitter Van der Laan. Maar als ze bij de fractiekamers aankomen, blijkt Van der Laan niet voor overleg met haar partijgenoten beschikbaar te zijn.⁷⁰ Onverrichter zaken verlaten Brinkhorst en Pechtold de het Kamergebouw. Tussen de D66-ministers en de fractievoorzitter van hun partij zal voor aanvang van het Kamerdebat geen contact meer zijn. De Tweede Kamerfractie heeft haar besluit namelijk al genomen. Bij de fractie is de verklaring van Hirsi Ali zeer slecht gevallen. De fractie is vooral boos over het feit dat Brinkhorst op eigen houtje een *deal* heeft gesloten en nu verwacht dat de fractie daar mee instemt.⁷¹ Bovendien heeft Van der Laan die middag telefonisch contact gehad met Britta Böhrer, die Hirsi Ali's lezing dat de verklaring onder druk tot stand is gekomen, heeft bevestigd. Voor de D66-fractie is dit onacceptabel: de minister heeft haar macht tegenover een individuele burger misbruikt. Van der Laan: "Volgens Britta Böhrer kwam het er gewoon op neer dat Ayaan haar paspoort niet zou terugkrijgen als ze niet zou instemmen met die brief. Je reinste machtsmisbruik. Hoe meer de fractie erover hoorde, hoe duidelijker het werd: er is maar *one way out*."⁷²

Om half negen 's avonds begint het debat. Het zal een lange avond worden, met veel schorsingen voor crisisberaad. Een marathondebat dat tot half zes de volgende ochtend zal duren. De centrale vraag in het debat is of Verdonk terecht van Hirsi Ali heeft gevraagd een "schuldbekentenis" te tekenen. Aan het eind van het debat vraagt VVD-fractievoorzitter Van Beek of Hirsi Ali haar paspoort ook teruggekregen zou hebben zonder de verklaring. Ja, antwoordt premier Balkenende, de verklaring van Hirsi Ali was niet alleen om juridische redenen van belang, maar diende ook omdat minister Verdonk met de uiteindelijke oplossing "moest kunnen leven".⁷³ In de Tweede Kamer barst een storm van verontwaardiging los. De D66-ministers Pechtold en Brinkhorst, die het debat op de kamer van Lousewies van der Laan via de televisie volgen, realiseren het zich meteen: nu is het gebeurd.⁷⁴ Pechtold: "Dat was het kantelpunt. Alles wat met moeite aan geloofwaardigheid overeind was gehouden, was toen in één keer weg. Je staat de hele avond te verkondigen: het is wit, het is wit, het is wit. En dan ineens: maar ja, je kan het ook als zwart bekijken."⁷⁵ Ook voor de Tweede Kamerfractie van D66 is op dat moment de maat vol. Van der Laan: "Dat was het moment waarop in volle omvang bekend

werd met welke mate van willekeur de minister, afgedekt door een hele rits andere VVD'ers, had gehandeld tegenover een individuele burger, die van Verdonk's macht afhankelijk was. Als ministeriële bevoegdheden tegenover individuele burgers worden gebruikt voor politiek gewin, als afkeer van onrechtvaardigheid niet meer opweegt tegen electorale overwegingen: dan wordt het tijd dat iemand 'nee' zegt."⁷⁶

Om half drie 's nachts (na zes uur debat) dient GroenLinks-leider Halsema een motie van afkeuring tegen minister Verdonk in en wordt het debat geschorst. Omdat de ministers Brinkhorst en Pechtold op de kamer van Van der Laan zitten, zoekt de D66-fractie een andere ruimte in het Kamergebouw om apart van de D66-bewindslieden haar standpunt te bepalen. Partijvoorzitter Dales is niet aanwezig – niemand weet waar hij is. In de fractie van D66 is men het er snel over eens dat het optreden van Verdonk onacceptabel is en dat de minister weg moet. De fractie besluit de motie van afkeuring te steunen. Dat de aanleiding van de motie – de verklaring van Hirsi Ali – niet alleen Verdonk valt aan te rekenen, maar het hele kabinet, wordt buiten beschouwing gelaten. Pas nadat de fractie haar besluit heeft genomen, worden de D66-ministers Brinkhorst en Pechtold uitgenodigd om aan te schuiven.⁷⁷ De twee ministers vrezen dat de motie van afkeuring tegen Verdonk tot een kabinetscrisis zal leiden en daar voelen ze niets voor. Pechtold: "Ik vond het een drama, maar ik zat nog steeds op de lijn: we moeten nog ruim een jaar met dit kabinet. Ik vond een motie van afkeuring op dat moment niet terecht, dan had je het eerder moeten doen."⁷⁸ Vooral Brinkhorst verzet zich. "De fractie zat op ramkoers en dat heb ik ze heel kwalijk genomen," zegt hij terugkijkend. "Ik vond het onredelijk. Iedereen wist dat Hirsi Ali dat paspoort terug zou krijgen. Hirsi Ali is ook geen lieverdje, laten we eerlijk zijn. Als je het vuur zelf aansteekt..." Brinkhorst stelt dat er "geen onoorbare druk" op Hirsi Ali is uitgeoefend en vindt dat de fractie niet "als een blind paard" achter Böhler en Halsema moet aanhollen. "Het was een totaal onnodige crisis. Wetende dat Jan-Peter Balkenende geen held is om dat soort situaties te redden. Het was een onredelijke, onnodige en onverstandige beslissing."⁷⁹ De ministers vinden het echter ook niet wenselijk dat de fractie en bewindslieden in deze kwestie uit elkaar worden gespeeld. Ze moeten als eenheid optreden. En dus scharen Pechtold en Brinkhorst zich achter het standpunt van de fractie. Van der Laan gaat samen met collega-Kamerlid Bakker naar premier Balkenende om hem te vertellen dat D66 geen vertrouwen meer heeft in Verdonk. "Dat is niet eerlijk", reageert de premier.⁸⁰ Er volgt een beraad met premier Balkenende, de vicepremiers Zalm en Brinkhorst en minister Verdonk. Verdonk weet zich gesteund door een meerderheid van de Tweede Kamer en ziet dus geen aanleiding om te vertrekken. Daarop komen de top van het kabinet (Balkenende, Zalm en Brinkhorst) samen met de fractievoorzitters van de coalitiepartij-

en (Verhagen, Van Beek en Van der Laan) voor crisisberaad bijeen. Ook nu is minister Verdonk erbij. Van der Laan maakt duidelijk dat D66 alleen een probleem hebben met minister Verdonk en niet met de rest van het kabinet.⁸¹ Het kabinet hoeft niet over deze kwestie te vallen, zo benadrukken de democraten, mits Verdonk wordt vervangen. Maar het is duidelijk: de minister geeft geen krimp en weet zich gesteund door CDA en VVD. Een maand nadat vicepremier Zalm tegen Balkenende heeft gezegd dat hij Verdonk zal vervangen indien er een motie van afkeuring komt, is deze motie een feit. Maar Zalm beoordeelt de situatie nu anders. De VVD-leider heeft er geen begrip voor dat coalitiepartner D66 de motie tegen Verdonk steunt. De D66-fractie doet verontwaardigd over de brief die Hirsi Ali heeft ondertekend, maar, zo redeneert Zalm, die brief is tot stand gekomen in een overleg waar ook de D66-vicepremier bij was.⁸² Voor de VVD is het aftreden van partijgenoot Verdonk dan ook onacceptabel. Er wordt nog geprobeerd om de D66-fractie op andere gedachten te brengen, maar dat is tevergeefs. De democraten willen dat Verdonk vertrekt. Tegen half zes, na een nachtelijk debat dat negen uur heeft geduurd, wordt de motie van afkeuring tegen Verdonk gesteund door de PvdA, GroenLinks, SP, ChristenUnie, Kamerlid Lazrak en D66. CDA, VVD, LPF en SGP steunen de minister. De motie krijgt dus geen meerderheid: 64 Kamerleden stemmen voor, 79 tegen. De minister heeft dus nog steeds de steun van een meerderheid van de Tweede Kamer, maar door de motie van GroenLinks te steunen, heeft regeringspartij D66 het vertrouwen in de minister opgezegd en daarmee is er wel een probleem.

MINISTERSCRISIS WORDT KABINETSCRISIS

De volgende dag komt de ministerraad voor een extra zitting bijeen. De motie van afkeuring tegen Verdonk is verworpen, maar heeft wel de steun van één van de coalitiepartijen gekregen. Daarmee is een ministerscrisis ontstaan: de minister kan immers niet meer op de steun van één van de coalitiepartijen rekenen. De grote vraag is hoe het kabinet hiermee zal omgaan. VVD-fractievoorzitter Van Beek weigert zijn minister te laten vallen: "Samen uit samen thuis." Ook voor CDA-fractievoorzitter Verhagen is het aftreden van Verdonk "onbestaanbaar."⁸³ D66-minister Pechtold probeert achter de schermen nog te voorkomen dat het tot een kabinetscrisis komt en overlegt mijn zijn collega's Donner (CDA) en Remkes (VVD) over een herschikking van de portefeuilles in het kabinet. Pechtold: "We boden aan in het kabinet te blijven. Verdonk mocht aanblijven, maar dan zou ze een andere portefeuille krijgen."⁸⁴ Als minister Verdonk een ander takenpakket krijgt, kan de D66-fractie daar wellicht mee instemmen, zo is de gedachte. Maar al snel wordt duidelijk dat CDA

en VVD één lijn trekken en Verdonk beschermen. D66 zit klem en zo wordt de ministerscrisis een kabinetscrisis.

Het kabinet besluit de Tweede Kamer een brief te sturen over de ontstane situatie. Daarin schrijft het kabinet dat "een niet aangenomen motie geen gevolgen heeft voor het functioneren van het kabinet". Staatsrechtelijk klopt dat, maar het politieke probleem is daarmee natuurlijk niet weg. Om tien uur bespreekt minister Pechtold op zijn kamer in het ministerie van BZK de opties met enkele van zijn naaste adviseurs. Dat Verdonk opstapt, is geen optie meer, CDA en VVD liggen daar dwars voor. De twee coalitiepartners leggen de bal bij D66: als D66 er niet mee kan leven dat Verdonk niet opstapt, moeten ze daar zelf conclusies aan verbinden. Pechtold: "Na heel veel pogingen en bellen bleek dat CDA en VVD elkaar al hadden opgezocht. Toen hebben we geconstateerd: de anderen duwen ons er zo dadelijk uit. Dan hadden we moeten kiezen: accepteren de D66-ministers het oordeel van de Kamer of staan ze achter de motie van afkeuring tegen een collega? De bal zou dan hoe dan ook bij ons terecht komen."⁸⁵ Er zijn twee scenario's: in het eerste geval stappen de D66-ministers uit het kabinet en regeren CDA en VVD als minderheidskabinet met wisselende gedoogsteun van de LPF en de kleine christelijke partijen door tot de verkiezingen in mei volgend jaar. In het andere geval valt het hele kabinet. Die laatste optie heeft de voorkeur, omdat het anders D66 is dat het slachtoffer van de hele kwestie wordt. Als er druk wordt uitgeoefend op Pechtold en Brinkhorst om op te stappen, zullen ze dat weigeren en aangeven dat er sprake is van een ministerscrisis die om Verdonk draait en niet om hun. En laat premier Balkenende het dan maar oplossen. De top van D66 verzamelt zich vervolgens op het ministerie van Economische Zaken. Geadviseerd door voormalig partijleider Hans van Mierlo en met hulp van staatsrechtdeskundige en voormalig D66-senator Jan Vis wordt daar een verklaring opgesteld die fractievoorzitter Van der Laan later in de Tweede Kamer zal uitspreken. Van der Laan wordt uitvoerig geïnstrueerd over de interventies die ze van de andere fractievoorzitters kan verwachten en hoe ze daarop moet reageren.⁸⁶ De verwachting is dat CDA en VVD van D66 zullen eisen dat de partij een motie van wantrouwen tegen het kabinet indient. Die zal dan worden verworpen (de LPF zal CDA en VVD aan een meerderheid helpen), waarna de D66-bewindslieden gedwongen zullen zijn om af te treden. D66 zal dus geen motie van wantrouwen tegen het kabinet indienen, maar haar steun aan het kabinet intrekken. Dan ontvalt de parlementaire steun voor het kabinet en zal het hele kabinet vallen. Van der Laan zal ook niet de D66-bewindslieden uit het kabinet terugtrekken, wat gebruikelijk is als een coalitiepartij de steun voor een kabinet intrekt. Want alleen dan kan het hele kabinet tot aftreden worden gedwongen.

Als het debat in de Tweede Kamer wordt hervat en premier Balkenende de brief van het kabinet heeft voorgelezen, krijgt D66-fractievoorzitter Van der Laan het woord:

“Mijn fractie was en is niet uit op een kabinetscrisis. Zij wenst zich echter na het debat van gisteren niet te vereenzelvigen met de prestaties van deze minister. Vannacht heb ik het kabinet gevraagd om diezelfde conclusie te trekken. Uit de verklaring van de minister-president blijkt dat hij daartoe niet bereid is. Daarmee kiezen hij en naar ik moet aannemen ook onze coalitiepartners voor minister Verdonk in plaats van voor voortzetting van het werk van dit kabinet met D66. Met die keuze is een breuk gecreëerd tussen het kabinet en mijn fractie. Ik voel mij dan ook genoodzaakt vandaag de politieke steun aan het kabinet in te trekken.”⁸⁷

In het vervolg van het debat zijn zowel de oppositiepartijen als coalitiepartner CDA maar op één ding gericht: verdeeldheid binnen D66 proberen aan te tonen. Want, zo suggereert CDA-fractievoorzitter Verhagen, is het niet zo dat de D66-bewindslieden hebben ingestemd met het aanblijven van Verdonk, terwijl de D66-fractie in de Tweede Kamer wil dat zij aftreedt? Nee, zegt Van der Laan: in de brief van de minister-president staat heel duidelijk dat de ministers gezamenlijk tot het oordeel zijn gekomen dat de hedenochtend niet aanvaarde motie geen gevolgen heeft voor het functioneren van het kabinet. Dat is natuurlijk juist. Ik kan mij voorstellen dat zij het daar gezamenlijk over eens zijn. Een niet aanvaarde motie heeft geen consequenties. Het gaat hier dan ook niet om een conflict binnen het kabinet. Het gaat hier om een conflict tussen de fractie van D66 en het kabinet als geheel.” Maar, zo stelt ChristenUnie-leider Rouvoet, “het [kabinet] heeft unaniem gekozen voor de conclusie dat de verworpen motie geen consequentie hoeft te hebben voor het functioneren van het kabinet. En dus heeft het kabinet unaniem gekozen voor minister Verdonk.” En dus, concludeert Verhagen, “zijn ook de D66-bewindslieden van mening dat mevrouw Verdonk niet hoeft op te stappen naar aanleiding van een verworpen motie van wantrouwen.” Ook SP-leider Marijnissen probeert tweedracht te zaaien: “Dat betekent dat de D66-bewindslieden uw bijdrage gisteren in de Kamer volledig steunen, inclusief alle kwalificaties die u hebt gebruikt aan het adres van mevrouw Verdonk, maar dat zij desalniettemin zeggen: wij steunen dit kabinet nog steeds ondanks het feit dat onze gekozen vertegenwoordigers in de Tweede Kamer het vertrouwen daarin hebben opgezegd.” Maar Van der Laan houdt de D66-gelederen gesloten: “De D66-ministers, alle ministers in dit kabinet, hebben gezegd dat aan een niet aanvaarde motie geen gevolgen verbonden hoeven te worden. Dat staat in de brief. Niets meer, niets min-

der. Ik kan u vertellen dat er inhoudelijk geen licht is tussen het standpunt van de fractie en van onze ministers." Volgens Van der Laan is er maar één consequentie mogelijk: "Op het moment dat één van de coalitiefracties haar steun intrekt voor dit kabinet, dan betekent het dus dat de parlementaire basis waarop het kabinet in het leven is geroepen, wegvalt en dat er niets anders rest dan de gang naar de koningin." Het kabinet zal dan in demissionaire status aanblijven tot aan de vervoegeerde verkiezingen. PvdA-leider Wouter Bos steunt Van der Laan daarin: "De grondslag van een kabinet berust niet op de vraag of men een beetje gezellig samen in de Trêveszaal zit te vergaderen en te besturen, maar op de aard van de samenwerking met het parlement. Met het intrekken van de politieke steun door de fractie van D66 is die grondslag aan het kabinet ontvallen. Daarom rest er nu niets anders dan dat de minister-president teruggaat naar het staatshoofd."⁸⁸

Premier Balkenende wil zich nog niet uitspreken over de gevolgen van het wegvallen van de steun van D66: "Als er sprake zou zijn van een gang naar Hare Majesteit de koningin, zou er over een dergelijke belangrijke zaak eerst nader overleg moeten plaatsvinden in het kabinet."⁸⁹ Dat gebeurt dan ook. Het debat wordt weer geschorst en het kabinet komt opnieuw in crisisberaad bijeen. Aanvankelijk denkt Balkenende gewoon te kunnen doorregeren, omdat zijn kabinet kan rekenen op de alternatieve meerderheden in de Tweede Kamer (met LPF of ChristenUnie en SGP). Maar daar zien Brinkhorst en Pechtold niets in.⁹⁰ De D66'ers zouden dan op persoonlijke titel in het kabinet moeten blijven, wat niet logisch is, aangezien Pechtold net tot lijsttrekker van zijn partij is gekozen. De VVD-bewindslieden blijven achter Verdonk staan en vinden dat Brinkhorst en Pechtold moeten aftreden. Dat weigeren de D66'ers. Pechtold: "Wij waren ook niet uit op de val van het kabinet. Maar als wij tijdens die vergadering waren afgetreden, had men ons vriendelijk de hand geschud en was verder gegaan met steun van de LPF."⁹¹ Een aantal CDA-bewindslieden is het met D66 eens dat de grondslag van het kabinet is komen te vervallen en dat het staatsrechtelijk gebruikelijk is dat het hele kabinet dan z'n portefeuilles ter beschikking stelt. Een meerderheid van de ministerraad denkt er zo over. De D66-bewindslieden zullen direct aftreden, de overige bewindslieden zullen hun portefeuilles ter beschikking stellen. De val van het tweede kabinet-Balkenende is een feit.

Bij de hervatting van het debat, om half negen 's avonds, krijgt D66-vicepremier Brinkhorst het woord. Met collega-minister Pechtold aan zijn zijde leest Brinkhorst de verklaring voor:

"Mijnheer de voorzitter. Ik wil graag de volgende verklaring afleggen, mede namens collega Pechtold, rechts naast mij, en de afwezige staatssecretaris, mevrouw Medy van der Laan, die vanwege een

dienstreis in Jakarta is. Door de Kamer is ons gevraagd, de positie toe te lichten die wij vanmiddag in de ministerraad hebben ingenomen en die is verwoord in de brief van de minister-president van vandaag. Ons antwoord daarop is dat er in het debat van afgelopen nacht een motie van afkeuring is verworpen die was gericht tegen minister Verdonk. Dat feit was voor ons geen aanleiding, de samenwerking in het kabinet te beëindigen. Dat was een afweging van onze appreciatie van het gebeurde tijdens het nachtelijk debat met mevrouw Verdonk en het belang van voortzetting van het kabinet. Vanmiddag is in deze Kamer een nieuw politiek feit gebleken, namelijk het opzeggen van het vertrouwen in het kabinet als geheel door de fractie van D66. Het is ons oordeel dat het staatsrechtelijk gebruik vereist dat wanneer een fractie waarop het kabinet steunt, deze steun opzegt, de bewindslieden van die kleur hun ontslag aanbieden. Dat is naar ons oordeel geboden, omdat de politieke grondslag is ontvallen aan de coalitie. Dat is naar onze mening de staatsrechtelijke norm die breed in Nederland wordt gedeeld. Deze positionering is geheel in overeenstemming met datgene wat de fractievoorzitter van D66 hedenmiddag in de Kamer heeft verklaard. Het spijt ons bijzonder dat wij helaas de broodnodige hervormingsagenda van Nederland niet kunnen afmaken, maar wat het zwaarst is, moet het zwaarst wegen. D66 en de D66-bewindslieden konden niet langer verantwoordelijkheid dragen voor het beleid van deze minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie.”⁹²

Pikant detail aan de verklaring is dat de laatste zin die Brinkhorst uitsprekt, “D66 en de D66-bewindslieden konden niet langer verantwoordelijkheid dragen voor het beleid van deze minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie”, wel in de conceptversie van de D66-ministers stond, maar niet in de door de ministerraad geaccordeerde versie. Bij de afstemming van de tekst hebben minister Donner en vicepremier Zalm deze zin laten schrappen. Maar terwijl Balkenende in de Tweede Kamer de geaccordeerde versie van de verklaring voor zich heeft, willen de D66-ministers een *statement* maken; Brinkhorst spreekt de oorspronkelijke tekst uit, tot verontwaardiging van zowel de premier als vicepremier Zalm.⁹³ “Ik vond het jammer dat vicepremier Brinkhorst in zijn verklaring sprak over de positie van minister Verdonk. Want in het kabinet hadden we iets anders afgesproken,” reageert Balkenende na afloop.⁹⁴ De streek van Brinkhorst kost hem en Pechtold hun afscheidsetentje met het voltallige kabinet, dat gebruikelijk is als een minister aftreedt.⁹⁵

Om tien uur geeft niet fractievoorzitter Van der Laan, maar Alexander Pechtold samen met collega-minister Brinkhorst in Nieuwspoor een persconferentie. Volgens Pechtold was de openhartige mededeling van premier Balkenende de druppel: “Brinkhorst en ik steunen en steunden de

fractie van D66 in haar opvatting dat het vertrouwen in de minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie weg was nadat duidelijk werd, door de 'openhartigheid' van de minister-president hoe de verklaring van mevrouw Hirsi Ali tot stand was gekomen." De gang van zaken rondom de 'schuldbekentenis' van Hirsi Ali staat volgens Pechtold haaks op alles waar de democraten voor staan: "Er ging iets mis in de verhouding tussen overheid en burger, in dit geval mevrouw Hirsi Ali. Want zij had in een kwetsbare positie blijkbaar geen keuze. In zo'n situatie mag een overheid daar nooit misbruik van maken. Dat past niet in een rechtstaat." Pechtold bevestigt dat er in het kabinet onvoldoende steun was voor het aftreden van Verdonk: "Er bleek geen steun voor onze opvatting dat de minister Vreemdelingenzaken en Immigratie de eer aan zichzelf zou moeten houden."⁹⁶

Uiteraard doen CDA en VVD er alles aan om de schuld van de crisis bij D66 te leggen. Mark Rutte, die precies op de dag dat het kabinet valt is aangetreden als fractievoorzitter van de VVD, is woedend en noemt het gedrag van D66 "schandalig." Rutte verwijt D66 dat de partij het hervormingsbeleid van het kabinet om zeep helpt. Volgens Rutte is er bij de democraten "een groot gebrek aan regie" en zijn ze bij D66 "diep verdeeld over de poppetjes."⁹⁷ Dat is waar, maar dat is niet de reden van de kabinetscrisis. Ook het CDA legt de schuld van de crisis bij de democraten. Volgens fractievoorzitter Verhagen was de D66-fractie niet voor rede vatbaar: "De vraag hoe komen we hieruit is nooit gesteld. Verdonk moest hoe dan ook weg, er viel niet te praten met D66. Ik vind het onbegrijpelijk hoe D66 in dezen heeft geopereerd. D66 zette alles vast door te stellen: of Verdonk weg, of wij weg. Daarmee was alles klaar. Als Verdonk was weggegaan, wat in theorie had gekund, was de VVD eruit gestapt, daar had je de crisis niet mee kunnen voorkomen." Verhagen vindt het 'onbegrijpelijk' dat D66 heeft aangestuurd op de val van het kabinet "net nu we beginnen te oogsten."⁹⁸ Ook premier Balkenende reageert verbitterd op de val van zijn tweede kabinet. "Ik heb het niet zo plezierig gevonden dat er geen zakelijke discussie is gevoerd. D66 had op basis van de feiten een andere conclusie kunnen trekken", zegt hij tijdens zijn wettelijke persconferentie. Volgens Balkenende heeft D66 alle schuld van de crisis. Bij de democraten zou de "politieke wil" hebben ontbroken om het kabinet nog langer te steunen.⁹⁹ Het zijn verbitterde reacties, die schuld bij D66 leggen en verbloemen dat een kabinetscrisis eenvoudig voorkomen had kunnen worden door minister Verdonk te vervangen.

En dan is er nog de rol van premier Balkenende, die volgens betrokken D66'ers veel te weinig leiding heeft gegeven, iets wat typerend was voor de hele kabinetperiode. "Hij greep pas in als het al uit de hand was gelopen", stelt Boris Dittrich, die als fractievoorzitter van één van de regeringspartijen zelden contact heeft met de premier. "Jan Peter belde

praktisch nooit. Soms hadden we maandenlang geen contact.”¹⁰⁰ De democraten zijn van diverse kanten gewaarschuwd voor deelname aan een kabinet onder leiding van Balkenende, die eerder zijn eerste kabinet al zag mislukken.¹⁰¹ “Als het even moeilijk werd, dan liet hij alles door Donner opknappen. Hij toonde absoluut geen leiderschap”, stelt een direct betrokkene, een beeld dat ook door anderen wordt herkend. “Zijn collega’s leerden hem kennen als iemand die het initiatief niet naar zich toetrok, vergaderingen louter procedureel voorzat en zijn gezag niet liet gelden,” schrijven de parlementair journalisten Broer en Van Weezel in een boek over de politieke carrière van Balkenende.¹⁰² Dit gebrek aan leiderschapskwaliteiten wreekt zich ook tijdens Balkenende II.

Enkele uren na het debat koersen CDA en VVD alweer af op een minderheidskabinet-Balkenende III, dat missionair zal aanblijven tot aan de vervroegde verkiezingen, die in november zullen plaats vinden.

PECHTOLD TREKT REGIE NAAR ZICH TOE

Juni 2006 eindigt voor de democraten met een bizarre week. Binnen één week tijd is Alexander Pechtold zowel de nieuwe lijsttrekker als minister-af. En Lousewies van der Laan verliest de strijd om het lijsttrekkerschap, maar staat in haar *finest hour* wel midden in de aandacht.

In verband met de vervroegde verkiezingen moeten de procedures die betrekking hebben op de voorbereiding van de verkiezingen worden aangepast. Dat stelt het landelijk bestuur van D66 voor twee problemen. In het geval dat er vervroegde verkiezingen plaats vinden, voorziet het huishoudelijk reglement in een noodprocedure. Die gaat er echter van uit dat de lijsttrekker wordt gekozen ná de interne poststemming voor de rest van de kandidatenlijst. Maar de lijsttrekker is net gekozen en dus zal er van de noodprocedure moeten worden afgeweken. (Saillant detail: formeel is Pechtold in juni gekozen als lijsttrekker voor de reguliere verkiezingen in mei 2007 en – strikt reglementair gezien – niet voor de vervroegde verkiezingen die nu worden uitgeschreven.¹⁰³ Uiteraard moet niemand eraan denken om een nieuwe lijsttrekkersverkiezing te houden.) De noodprocedure voorziet ook in een kandidaatstellingsprocedure zonder stemadviescommissie. De reguliere kandidaatstelling loopt echter al en die is inclusief stemadviescommissie. Omdat de verkiezingen naar voren zijn gehaald, moet de lopende kandidaatstelling eerder worden gesloten en moet de stemadviescommissie in de zomermaanden in hoog tempo haar advies opstellen. Het landelijk bestuur besluit de stemadviescommissie te handhaven, omdat het congres heeft besloten tot instelling ervan. Van dat besluit wil het bestuur niet afwijken. Dan maar doorwerken in de zomervakantie.¹⁰⁴ Ook het schrijven van het verkiezingsprogramma moet als gevolg van de kabinetscrisis ‘in de versnelling’. Er moet nog veel werk

worden verzet. De voorzitter van de programmacommissie, Joris Backer, legt het landelijk bestuur een drietal opties voor: de ambities verlagen, het ambitieniveau handhaven maar dan wel een kortere procedure voor de ledenraadpleging of het ambitieniveau handhaven maar het opstellen van het programma versnellen door enkele “politieke *fulltimers*” in te huren. Het landelijk bestuur kiest voor de derde optie.¹⁰⁵ Met man en macht wordt een nieuw verkiezingsprogramma opgesteld.

Pechtold mag dan de strijd om het lijsttrekkerschap hebben gewonnen, de partij waaraan hij leiding gaat geven, is intern verscheurd. De harde strijd om het leiderschap, die al na de Tweede Kamerverkiezingen in 2003 is begonnen en in de zomer is geculmineerd in de lijsttrekkersverkiezing, heeft diepe sporen achtergelaten. D66 bestaat uit twee kampen: het kamp-Pechtold en het kamp-Van der Laan. “*Collateral damage*”, zoals Jacob Kohnstamm het noemt.¹⁰⁶ Typerend voor de verhoudingen is het feit dat Pechtold een werkplek krijgt op het landelijk bureau van D66 in Den Haag: in de burelen van de D66-fractie in het gebouw van de Tweede Kamer is de nieuwe lijsttrekker niet welkom.¹⁰⁷ Ook in het landelijk bestuur is de tweedeling zichtbaar. Er zijn grote zorgen over “de cohesie in de partijtop” en er wordt geconstateerd dat tussen sommige mensen de “onderlinge communicatie niet meer goed” komt. Ook verwacht het bestuur “dat veel huidige Kamerleden zich niet meer kandidaat zullen stellen ofwel dat zij door de leden in de poststemming laag op de lijst zullen worden geplaatst.”¹⁰⁸ Opmerkelijk genoeg zal juist het tegenovergestelde gebeuren.

Voor de nieuwe lijsttrekker is het van belang om zijn positie als nieuwe leider te claimen. Pechtold is weliswaar de nieuwe lijsttrekker, maar tot aan de verkiezingen heeft Pechtold wel te maken met de zittende Tweede Kamerfractie en het zittende partijbestuur. Meteen na de val van het kabinet trekt de nieuwgekozen lijsttrekker de regie naar zich toe. Pechtold wil binnen de partijtop harde afspraken maken over de periode tot aan de verkiezingen, vooral ten aanzien van de “politieke sturing”. Hieronder wordt verstaan: afstemming over de inhoud en uitvoering van het verkiezingsprogramma, afstemming met het partijbestuur over campagne, strategie en middelen en afstemming met standpunten en de standpuntbepalingen van de Tweede en Eerste Kamerfractie. Dit blijkt uit een vertrouwelijk “convenant”, dat een week nadat het kabinet is gevallen in het landelijk bestuur wordt besproken.¹⁰⁹ Lijsttrekker Pechtold krijgt daarin de centrale regie. Hij wordt voorzitter van de ‘politieke regiegroep’, die verder bestaat uit de fractievoorzitters in de Eerste en Tweede Kamer (Schuyer en Van der Laan), de partijvoorzitter (Dales), de nummers twee en drie van de kandidatenlijst en een secretaris. De politieke regiegroep zal vanaf 1 september wekelijks bijeenkomen om de lijnen uit te zetten. Om te voorkomen dat allerlei andere mensen de vergaderingen

van de regiegroep bijwonen, wordt afgesproken dat de leden van de politieke regiegroep in persoon bij de vergaderingen aanwezig zijn en zich niet kunnen laten vervangen. Pechtold leidt ook het campagne team, waarin ook de campagneleider, de nummers twee en drie van de kandidatenlijst en de secretaris van de regiegroep zitten. Op deze manier wordt de groep belangrijke spelers beperkt gehouden en vervult lijsttrekker Pechtold een centrale rol. Het belang dat de lijsttrekker hecht aan centrale regie, blijkt ook uit het feit dat in het convenant staat dat "alle media-uitingen, die van betekenis zijn voor de politieke profilering van D66, lopen via de lijsttrekker."¹¹⁰

VERS BLOED OP DE KANDIDATENLIJST

Bij zijn verkiezing tot lijsttrekker zei Pechtold in de richting van Lousewies van der Laan dat ze ondanks hun strijd vanaf nu samen zouden optrekken. Pechtold wilde daarmee een signaal afgeven richting de partijleden: de eenheid moet worden hersteld. Maar in werkelijkheid is duidelijk dat de lijsttrekkersverkiezing en de machtsstrijd die daaraan vooraf is gegaan, toekomstige samenwerking onmogelijk maakt. De verkiezing van Pechtold tot lijsttrekker bezegelt dan ook het politieke lot van Van der Laan. Het lot van een andere prominente D66'er is al eerder beslecht. Op donderdag 3 augustus 2006 maakt Boris Dittrich in het actualiteitenprogramma *Netwerk* bekend dat hij de politiek vaarwel zegt. En dag later maakt ook Van der Laan bekend dat ze zich niet verkiesbaar stelt. In *NRC Handelsblad* zegt Van der Laan dat ze de nieuwe politiek leider van D66 niet voor de voeten wil lopen: "De partij heeft gekozen voor de lijn en koers van Alexander Pechtold. Dat moet een duidelijke lijn en een duidelijke koers zijn om de partij tot volle bloei te laten komen. Iedereen weet waar ik voor sta en ik ben niet het type dat opeens van standpunt verandert." Van der Laan heeft Pechtold een paar dagen eerder geïnformeerd over haar besluit. De lijsttrekker zegt "absoluut verrast" te zijn door het aangekondigde vertrek van Van der Laan. "Ik had Lousewies graag op de tweede plaats van onze kandidatenlijst gehad", verzekert hij. Maar Pechtold probeert niet om Van der Laan voor de Tweede Kamer te behouden: "Toen ze mij informeerde over haar vertrek uit de Kamer, stond haar besluit al vast. Ik begrijp ook wel dat je na het verliezen van zo'n interne strijd iets anders wilt, zeker als je fractievoorzitter bent." "Het was een zakelijk gesprek", is het enige wat Van der Laan erover kwijt wil.¹¹¹

Tijdens de strijd om het lijsttrekkerschap is al gebleken dat er fundamentele inhoudelijke verschillen zijn tussen Pechtold en Van der Laan. Van der Laan beseft dat dat een harmonieuze samenwerking in de weg staat. "Alexander en ik kunnen honderd punten uit ons verkiezingsprogramma bedenken waarover we het eens zijn. Maar welke drie worden je

hoofdpunten? Wat zijn de identiteitsbepalende elementen? Voor Alexander gaat het om de relatie tussen burger en overheid. Bestuurlijke vernieuwing is voor mij een onderdeel, maar ik zou dat nooit bij mijn top drie noemen." Maar de animositeit tussen Van der Laan en Pechtold gaat dieper dan inhoudelijke verschillen. Van der Laan haalt in het interview in *NRC Handelsblad* opnieuw uit naar de man van wie ze de strijd om het leiderschap van D66 verloor: "Hij heeft me uitgelegd hoe hij de fractie wil leiden," onthult Van der Laan. "Hij wil een strakke regie. Hij gaf het voorbeeld van de SP waar Jan Marijnissen de politieke lijn bepaalt. Dat is anders dan de manier waarop ik het heb gedaan en vóór mij Boris Dittrich. Fractieleden kregen vertrouwen en veel vrijheid. Ik vond dat een prettige manier."¹¹² Pechtold wijst de suggestie van Van der Laan van de hand: "Onzin! Wat meer sturing kan geen kwaad, maar ik ben geen type Jan Marijnissen. Ik zal mij juist omringen met mensen die in sommige dingen misschien zelfs sterker zijn dan ik. Ik geloof in bindend leiderschap. Ach, wat Lousewies zoal over mij beweert, ik wil daar nu overheen stappen. Ik kijk vooruit."¹¹³

Ook fractielid Ursie Lambrechts keert na de verkiezingen niet terug in de Tweede Kamer. Van de zes zittende Kamerleden van D66 vertrekt dus de helft. Bert Bakker, Boris van der Ham en Fatma Koser Kaya stellen zich wel opnieuw kandidaat. Vooral de kandidatuur van Bakker is opvallend. De ervaren D66'er heeft in de lijsttrekkersstrijd Lousewies van der Laan gesteund. De overwinning van Pechtold kan hij aanvankelijk maar moeilijk accepteren. In twee lange, persoonlijke gesprekken praten Pechtold en Bakker hun meningsverschillen uit en vraagt de lijsttrekker aan Bakker of hij bij de komende verkiezingen als campagneleider wil optreden. Niet alleen wil Pechtold Bakker graag voor de fractie behouden vanwege zijn kennis over economie en financiën, hij wil ook duidelijk maken dat er wat hem betreft geen kampen meer bestaan en dat hij ook bereid is samen te werken met mensen die zich in verleden kritisch over hem hebben geuit.¹¹⁴

Zoals gezegd valt de totstandkoming van de kandidatenlijst door de vervroegde verkiezingen precies in de zomervakantie. Dat vraagt enige creativiteit van de stemadviescommissie. Commissievoorzitter Kohnstamm: "Met sommige kandidaten werd daarom door de delegatie van de SAC slechts telefonisch gesproken, waarbij een van hen tijdens het gesprek meldde ergens ver weg op een rots met uitzicht op zee, zon en vissersbootjes te zitten." Omdat de opiniepeilingen duidelijk maken dat D66 na de verkiezingen waarschijnlijk met een uiterst kleine fractie in de Tweede Kamer zal terugkeren, maakt het adviseren over de lijstvolgorde in de ogen van Kohnstamm "een niet heel erg dankbare of nuttige taak."¹¹⁵ De stemadviescommissie kiest voor vers bloed. Op de advieslijst worden alle zittende Kamerleden op een lagere plek gezet: Bert Bakker

op plaats vijf, Boris van der Ham op zes en Fatma Koser Kaya op tien. Gezien de actuele opiniepeilingen zijn dit allemaal onverkiesbare plaatsen. Het verse bloed bestaat uit Ageeth Telleman (voorzitter van de D66-afdeling Amsterdam) die direct achter Pechtold op plaats twee van de concept-kandidatenlijst staat. Op de derde plaats staat Kajsa Ollongren (ambtenaar bij het ministerie van Economische Zaken), op plaats vier staat Mark Sanders (lid van het landelijk bestuur van D66). Het stemadvies doet veel stof opwaaien. Kohnstamm beschrijft in het verslag van de stemadviescommissie met gevoel voor *understatement* hoe de vernieuwing van de top van de kandidatenlijst tot stand is gekomen. "Doordat Alexander (Pechtold – MvdL) zich begrijpelijkerwijs zorgen maakte over de overlevingskans van de partij en over de mate waarin de nieuwe fractie daaraan in positieve en beslissende zin zou kunnen bijdragen, wilde hij zich ervan vergewissen – na verkiezing als lijsttrekker – dat er tenminste potentieel vernieuwing en versterking van de nieuwe fractie zou plaats vinden. Daartoe heeft hij zich in de weken en maanden voorafgaande aan de sluiting van de kandidaatstelling redelijk intensief verstaan met een aantal geïnteresseerden om zich over hen een oordeel te vormen en gevraagd en ongevraagd invloed uit te oefenen op de vraag of zij zich al dan niet zouden kandideren."¹¹⁶

Maar de poging van Pechtold om de zittende Tweede Kamerleden op onverkiesbare plaatsen te krijgen, mislukt en het stemadvies van Kohnstamm blijkt weinig effectief. Bij de stemming over de kandidatenlijst brengen de leden van D66 flinke veranderingen aan in de top van de lijst. Ondanks alle onvrede en kritiek die de afgelopen jaren te horen is geweest over de zittende Tweede Kamerfractie, zetten de leden de Kamerleden Boris van der Ham op plaats twee en Bert Bakker op plaats drie. Ageeth Telleman zakt van plaats twee naar plaats vier, Kajsa Ollongren van drie naar vijf. Fatma Koser Kaya stijgt van tien naar zes.

Overigens doet zich bij het opstellen van de kandidatenlijst ook nog een ludiek 'incident' voor. BNN-presentator Filemon Wesselink heeft zich in het kader van het televisieprogramma 'Lijst 0' bij alle politieke partijen aangemeld als lid en zich bij D66, GroenLinks en de SP kandidaat gesteld. Hij heeft al een gesprek gehad met de stemadviescommissie, waarvan in Lijst 0 beelden zijn uitgezonden. Bij D66 is het echter niet toegestaan om kandidaat te zijn voor een vertegenwoordigende functie en tegelijkertijd lid te zijn van andere politieke partijen. Dat moet je als kandidaat ook verklaren op het kandidaatstellingsformulier. Wesselink heeft dat formulier ook getekend en dus – ten onrechte – verklaard geen lid te zijn van andere partijen. Het landelijk bestuur van D66 besluit aanvankelijk om Wesselink van de kandidatenlijst te schrappen wegens overtreding van de regels. Na intern beraad komt het bestuur echter op dit besluit terug. Omdat het om een ludieke actie van een televisieprogramma gaat,

wordt besloten de zaak "luchtig" op te vatten. De kandidatuur van Wesseling wordt gehandhaafd.¹¹⁷ De televisiemaker sneuvelt echter bij de selectieprocedure en krijgt geen plek op de kandidatenlijst.

HET GAAT OM MENSEN

"Laat hij maar lekker vanuit zijn achtertuin campagne gaan voeren, sneerden CDA-collega's tegen de media nadat toenmalig minister Pechtold in juni aftrad. Lijsttrekker Pechtold vindt dat wel een goed idee en besluit de aftrap van de verkiezingscampagne van D66 in zijn achtertuin in Wageningen te organiseren. En dus reizen diverse journalisten op 5 september naar huize Pechtold af. Met de schommel van de kinderen op de achtergrond presenteert Pechtold het verkiezingsprogramma en de kandidaten van D66. Het is een beetje een gok, maar de journalisten weten de humor wel te waarderen en de ludieke actie levert de democraten veel publiciteit op.

Het verkiezingsprogramma is getiteld 'Het gaat om mensen' en is geschreven door de programmacommissie onder leiding van Joris Backer. Het is een omvangrijk verkiezingsprogramma geworden: het telt maar liefst 98 pagina's en is daarmee het dikste verkiezingsprogramma dat D66 ooit heeft opgesteld. In de inleiding van het programma schrijven de democraten dat in de veertig jaar dat de partij nu bestaat, de missie van D66 onveranderd is: "mensen meer te zeggen geven over wie hen bestuurt en hoe zij hun eigen land en leven inrichten." De democraten stellen vast dat veel zaken waar D66 voor heeft gepleit, zijn gerealiseerd: "zelfbeschikking is inmiddels de norm: abortus, euthanasie en homohuwelijk zijn maatschappelijk geaccepteerd. Ombudsman, patiëntenrechten en sprekerrecht voor slachtoffers zijn niet meer weg te denken. Je kunt tegenwoordig winkelen wanneer je wilt. Innovatie en duurzaamheid staan op de politieke agenda." Maar, zo staat in het verkiezingsprogramma, "de politiek blijft achter bij de snelle ontwikkeling van de moderne samenleving. Nog steeds is er niets veranderd in de verhouding tussen burgers en gekozenen. Des te groter is de verantwoordelijkheid van D66 om dit punt op de politieke agenda te blijven houden. Bovendien zijn er nieuwe behoudende krachten die de ontwikkeling naar een werkelijk open en sociale samenleving proberen tegen te houden. En alleen in een open samenleving kan iedereen zijn talenten ontplooiën."¹¹⁸

Het programma zoekt duidelijk aansluiting bij de geboortepapieren van D66. "We gaan terug naar onze wortels. Terug naar de basis", zo valt in het verkiezingsprogramma te lezen. "Vrijzinnigheid is onze inspiratiebron. Democratie zit in onze genen. In de relatie overheid-burger is nog veel te weinig veranderd. Onderhoud aan de democratie is uitgebleven. Wij zijn de vrijdenkers van de politiek. Het wordt weer tijd om gevestigd-

de structuren open te breken. Nieuwe vormen van directe democratie in te voeren. Zodat er ruimte en invloed komt. Voor mensen. En niet alleen voor de mensen die het toevallig getroffen of goed voor elkaar hebben. Voor iedereen, jong en oud, arm en rijk.”¹¹⁹ Het centrale thema in het verkiezingsprogramma is “vrijheid en vrijzinnigheid”. Daarnaast verzetten de democraten zich in het programma tegen behoudzucht en regenten die vernieuwing tegenhouden, omdat daarmee gevestigde belangen worden verdedigd en nieuwkomers (lees: jongeren) geen kans krijgen. De democraten creëren een tegenstelling tussen ‘outsiders’ en ‘insiders’ die in de jaren die volgen een rode draad zal blijven vormen in de profilering van de partij en die duidelijk is gericht op het binden van jongeren aan D66.

“Er zijn nieuwe regenten. Mensen die de huidige verwarring aangrijpen om voor elkaar te krijgen wat ze al jaren willen: meer controle en meer toezicht. Die met regeltjes komen die zijn gebaseerd op wantrouwen in plaats van vertrouwen. Regeltjes die onze burgerlijke vrijheden onder druk zetten en onze privacy schenden. Regeltjes die ontplooiing van talent, ondernemerschap en leven naar eigen goeddunken in de weg staan. Die schijnveiligheid creëren terwijl ze onze vrijheden aantasten. Die grenzen willen sluiten, terwijl wij de globalisering als een uitdaging verwelkomen. En Europa als ons binnenland beschouwen. Veel mensen willen graag alles bij het oude houden. Ze blijven zitten waar ze zitten en beschouwen hun positie als heilig. Ze denken niet aan de volgende generaties of aan de rest van de wereld. Ze sluiten anderen uit van wat zij zelf verworven hebben. Bang om te verliezen wat ze hebben. Hun goede baan, hun mooie huis, hun verzekerde pensioen. Heel begrijpelijk. Maar het gevolg van die angst is dat ze anderen geen toegang willen verlenen. Tot de arbeidsmarkt, de woningmarkt. Tot ons land en tot Europa. Te veel zit nu op slot. Het onderwijs en de zorg. De sociale verzekeringen en de pensioenmarkt. Ook internationaal: de rijke landen willen niet delen en verlenen geen toegang tot hun markten aan de armere landen. Overal worden gevestigde belangen ten koste van nieuwkomers verdedigd. En het gevolg is groeiende tegenstellingen tussen jong en oud, arm en rijk. En dat leidt tot conflicten die wij niet willen en die ook niet nodig zijn. Insiders tegenover nieuwkomers: dat is de nieuwe tegenstelling. Wij willen dat iedereen een eerlijke en gelijke kans krijgt om zich te ontwikkelen en te ontplooiën. Daarom zijn wij tegen de behoudzucht van de belangenbehartigers, links en rechts. Tegen het egoïsme van de populistten, links en rechts.”¹²⁰

D66 wil kansen bieden aan de 'outsiders', door "barrières weg te nemen" en het afschaffen van "belastingvoordelen en beschermingsconstructies die ooit nuttig en goed bedoeld waren, maar inmiddels de markt ontwrichten en vooral gevestigde belangen beschermen". Voorbeelden daarvan zijn het verhogen van de AOW-leeftijd naar 67 jaar en het hervormen van het systeem van hypotheekrenteaftrek, wat in politiek-Den Haag al jaren een taboe is, en het hervormen van de arbeidsmarkt.

"Het hele stelsel van renteaftrek voor eigenaren en subsidies voor huurders heeft de woningmarkt ondoorzichtig en ontoegankelijk gemaakt. Het is op den duur onhoudbaar en remt de economische groei en sociale ontwikkeling. Het houdt mensen vast in hun woon- en levensituatie en maakt onbeweeglijk. Dit systeem bevoordeelt degenen die het al goed hebben en belemmert jonge mensen om in te treden. Hetzelfde geldt op de arbeidsmarkt. Last in, first out is zo'n principe. Het beschermt de langzittende. En het algemeen verbindend verklaren van cao's doet geen recht aan verschillen tussen bedrijven. Het belemmert een gezonde groei en natuurlijke ontwikkeling van bedrijven en remt de innovatie. De vergaande ontslagbescherming maakt huiverig om mensen in dienst te nemen. Het gevolg is karige contracten voor jonge mensen. Daarom wil D66 het ontslagrecht aanpakken en de arbeidsmarkt flexibiliseren."¹²¹

Met dit soort onderwerpen, naast onderwijs (dat net als in het vorige verkiezingsprogramma een prominente plaats inneemt), innovatie en democratie, presenteert D66 zich als een hervormingsgezinde partij. Andere opvallende punten in het verkiezingsprogramma zijn onder meer het pleidooi om de lerarensalarissen met tien procent te verhogen, herinvoering van de MAVO, invoering van een *green card*-systeem voor arbeidsmigranten, afschaffing van de identificatieplicht, een rookverbod in de horeca en het vervangen van de twaalf provincies door vier landsdelen. Ook oude D66-wensen als afschaffing van de Eerste Kamer en invoering van het referendum hebben weer een plek in het verkiezingsprogramma gekregen. Tijdens het partijcongres op 7 oktober 2006 stellen de leden van D66 het verkiezingsprogramma definitief vast. Wel voeren de leden nog enkele wijzigingen door. De democraten willen dat kinderopvang niet gratis wordt, maar dat ouders een kindgebonden budget krijgen. Het afschaffen van reclame op de publieke televisiezenders wordt uit het programma geschrapt en het verlenen van een generaal pardon aan uitgeprocedeerde asielzoekers, dat niet in het concept-programma stond, wordt er door de leden wel in opgenomen.

BUCKLER

Ondanks de zwakke positie van D66 hebben de democraten het handhaven van de huidige zes zetels in de Tweede Kamer als doelstelling voor de komende verkiezingscampagne.¹²² Uit onderzoek van TNS NIPO blijkt dat dat voor de democraten ook meteen het maximaal haalbare is. Volgens het onderzoeksbureau moeten de democraten het in 2003 geclaimde onderwerp onderwijs ook nu hoog op de agenda zetten. Van de potentiële D66-stemmers vindt maar liefst 96 procent dit thema belangrijk bij het bepalen van zijn of haar stem en de verwachting is dat de andere partijen zich minder op dit thema zullen profileren. Ook onderwerpen waar D66 traditioneel mee wordt geassocieerd (democratie) en onderwerpen waar de partij recent mee in het nieuws is gekomen (integratiebeleid, Waddenzee) blijken voor potentiële D66-stemmers redenen om op 22 november voor D66 te kiezen. Lijsttrekker Pechtold wordt geadviseerd om zowel “het politieke bedrijf ter discussie te stellen en alternatieven aan te dragen” als zich op te stellen als ervaren politicus. Gezaghebbend en ‘luis in de pels’ tegelijk dus. De D66-lijsttrekker wordt volgens het onderzoek door potentiële D66-stemmers niet gezien als ‘politieke buitenstaander’, zoals Geert Wilders (die in werkelijkheid overigens ook geen buitenstaander is), maar door de rest van het electoraat wel. TNS NIPO adviseert D66 “naast de nadruk op de inhoud, een zeer nadrukkelijke toon aan te slaan in de campagne”. Aan het programma van D66 ligt het niet, stellen de onderzoekers, “veel kiezers vinden belangrijk wat D66 belangrijk vindt”. Maar het imago van een consistente, betrouwbare partij moet worden hersteld.¹²³

Dat advies kunnen de democraten maar beter ter harte nemen, want na alles wat er is gebeurd, zullen maar weinig mensen op 22 november op D66 stemmen omdat de partij in het kabinet zoveel goede dingen heeft gedaan of omdat D66 de afgelopen jaren zoveel heeft bereikt. De democraten voeren onvermijdelijk campagne in het licht van de gebeurtenissen van het afgelopen jaar: het aftreden van Thom de Graaf (en het voorlopige einde van de democratische vernieuwing), de moeizame verhouding met het kabinet, het dramatische Uruzgandebat, de openlijke strijd om het leiderschap en de val van het kabinet. Voor veel mensen heeft D66 er een puinhoop van gemaakt. In de peilingen blijft er vrijwel niets van de partij over en de vraag wordt opgeworpen of D66 niet maar beter kan worden opgeheven. Pechtold moet het licht maar uitdoen. D66 staat “stabiel op een extreem laag niveau”, schrijft *NRC Handelsblad*.¹²⁴

D66 beschikt over een partijprogramma met tal van goede ideeën en voorstellen en zelf weten D66'ers ook wel waarin ze zich onderscheiden van andere partijen, maar de partij slaagt er al jaren niet meer in om de kiezers daarvan te overtuigen. De meeste kiezers vinden dat D66 de afge-

lopen jaren heeft geblunderd, dat de partij zichzelf heeft verloochend, dat D66 niet meer te vertrouwen is en dat de democraten niet meer serieus te nemen zijn. Ook in de media en door andere partijen wordt de partij op die manier weggezet en wordt er smalend over D66 gedaan. Op straat worden campagnemedewerkers meewarig aangekeken, wie zegt D66 te zullen stemmen idem dito. D66 is in deze verkiezingscampagne wat biermerk Buckler is sinds een grap van cabaretier Youp van 't Hek: bijna niemand durft er nog voor uit te komen D66 te stemmen. Een inhoudelijke campagne, waarin de democraten de kiezer proberen te overtuigen van de keuzes die ze hebt gemaakt en de dingen die ze hebben bereikt ('je eigen verhaal vertellen') helpt in zo'n situatie niet. Dan haalt D66 de twee zetels die ze aan de vooravond van de campagne in de peilingen heeft. De democraten weten dus wat hen te doen staat: ze zullen een imagocampagne moeten voeren. *

Maar half augustus, drie maanden voor de verkiezingen, is er nog geen campagneplan, geen campagnestrategie, geen campagnestructuur en geen campagneleider. Daar moet snel verandering in komen, wil D66 überhaupt nog iets van een campagne kunnen voeren. Een paar weken later is er meer duidelijkheid. Lijsttrekker Pechtold heeft Bert Bakker gevraagd om campagneleider te worden. De oorspronkelijke opzet, waarin een 'politieke regiegroep' de centrale regie voert, wordt losgelaten. Omdat Van der Laan niet als nummer twee op de kandidatenlijst staat, is de vrees voor interne conflicten afgenomen en wordt de regiegroep "daarvoor niet meer noodzakelijk" gevonden. In plaats van een regiegroep is er een 'kernteam' gevormd, bestaande uit lijsttrekker Pechtold, campagneleider Bakker, campagneadviseur Herbert-Jan Hiep, voorlichter Roy Kramer, directeur van het landelijk bureau Aletta Hekker en Pechtold's persoonlijke woordvoerder Annelou van Egmond.¹²⁵ Daarnaast is er een team vrijwilligers.

Wat opvalt in de samenstelling van de campagneorganisatie is de totale afwezigheid van het landelijk bestuur van D66. Het bestuur wordt niet of nauwelijks bij de besluitvorming betrokken. De keuze voor de campagneleider, de vormgeving van de campagneorganisatie, de strategische keuzes: het bestuur wordt overal buiten gehouden. Tot grote frustratie van de bestuursleden, niet in de laatste plaats partijvoorzitter Dales. Maar het landelijk bestuur is er zelf mede debet aan dat ze geen rol van betekenis speelt. Dales en zijn bestuur hebben zich te lang afzijdig gehouden en gemeend slechts een rol op de achtergrond te hoeven spelen.¹²⁶ Of te kúnnen spelen, want door de machtsstrijd die in de afgelopen drie jaar in de partijtop is gevoerd, is het bestuur er inmiddels aan gewend geraakt dat hun weinig ruimte wordt geboden. Bestuurslid Mark Sanders: "Het landelijk bestuur bestaat uit vrijwilligers die eens in de twee weken een avond bij elkaar zitten. Tegen de informatievoorsprong van fractiele-

den en bewindslieden is geen kruit gewassen. Als ze je er buiten willen houden, sta je erbuiten.”¹²⁷ Het landelijk bestuur heeft zich gaandeweg geschikt in haar rol als verantwoordelijke partij voor de organisatie, zonder invloed op de politieke koers. Maar bestuursleden worden wel voortdurend aangesproken op de keuzes die door de Tweede Kamerfractie en de politieke gezichten van de partij worden gemaakt. Dit heeft bij sommige bestuursleden tot veel ergernis geleid: ze hebben het gevoel mede verantwoordelijk te worden gehouden voor besluiten waar ze niet achter staan en hebben geen zin om het gedrag van de fractie steeds goed te praten.¹²⁸ In de machtsstrijd die aan de verkiezingscampagne vooraf is gegaan, is het landelijk bestuur volstrekt onmachtig geweest om zaken in goede banen te leiden. Vervolgens heeft lijsttrekker Pechtold de regio naar zich toe getrokken en daarbij heeft hij voornamelijk mensen van buiten het landelijk bestuur om zich heen verzameld, waardoor het bestuur buitenspel is komen te staan. Dat laat onverlet dat het de taak van het partijbestuur is om de vereniging D66 te besturen. Tot de verantwoordelijkheden die dat met zich meebrengt behoort ook het organiseren van verkiezingscampagnes. Maar het bestuur is naar de marge verdrongen en zal tot aan de verkiezingen onmachtig blijven.

In de media is D66 ondertussen nauwelijks zichtbaar. Pechtold staat voor een onmogelijke taak. Hij is de ‘lijsttrekker van de partij die misschien wel verdwijnt’. Na de verkiezingen wacht naar alle waarschijnlijkheid op z’n best een marginale rol in de oppositie. Pechtold’s nachtmerriescenario: straks in zijn eentje voor D66 in de Tweede Kamer zitten. Ondanks de sombere vooruitzichten doet de partij er alles aan om een definitieve ondergang af te wenden en een optimistische, aandachttrekkende campagne te voeren. Als positionerende slogan wordt gekozen voor ‘eigenzinnig liberaal’ (bedacht door het marketingbureau N=5). Deze slogan komt terug op de groene campagneposters, één met de beeltenis van lijsttrekker Pechtold en een aantal andere met teksten als ‘Eigenlijk bent u een D66’er’ en ‘30% van u stemde ooit D66. Waarom eigenlijk?’. Het gedurfde ‘Wie stemt er nou op een zinkend schip?’ wordt te riskant gevonden en valt af. (‘Eigenlijk bent u een D66’er’ wordt in 2010 verkozen tot de op één na beste politieke campagneslogan ooit, na ‘*At your service*’ van de LPF).

Op 18 oktober 2006 geeft lijsttrekker Pechtold in Leiden de aftrap voor de verkiezingscampagne van de democraten. Het zaaltje boven café d’Oude Harmonie is alleen gevuld met leden van de lokale afdeling en wat campagnemensen. De media schitteren door afwezigheid. Bij de campagnestart maakt Pechtold duidelijk waar ‘zijn’ D66 voor staat: een open, transparant en vrijzinnig Nederland.

“Politieke partijen – en helaas niet alleen op uiterst rechts – vluchten in een integratiepolitiek die louter gebaseerd is op wij-zij denken. We zijn niet verder gekomen dan inburgeringcursussen en een naturalisatiedag. En we gebruiken vooral veel retoriek. Waarbij we moslims tegenover Nederlanders zetten; maar vergeten dat de overgrote meerderheid van de moslims in Nederland Nederlander is.

Wist u dat de helft van de jongeren in onze grote steden tot een etnische minderheid behoort? Wist u dat jonge allochtonen bijna dubbel zo vaak werkloos zijn als autochtone jongeren? Wist u dat de schooluitval zonder startkwalificatie op vijftien procent ligt en bij allochtone jongeren nog veel hoger en dat de uitval onder brugklassers in vijf jaar tijd verdubbeld is. Wist u dat Antillianen drie maal zo vaak werkloos zijn als allochtonen. En Marokkanen zelfs vier keer! Wist u dat Turkse, Marokkaanse en Antilliaanse huishoudens vier maal zo vaak een laag inkomen hebben dan autochtone huishoudens. De boodschap is duidelijk: we moeten oppassen dat we geen grote groepen mensen achterlaten. Dat is slecht voor die mensen. Het leidt tot uitsluiting, criminalisering en radicalisering. Accepteer de diversiteit van culturen in ons land als een gegeven. Accepteer de diversiteit van culturen in ons land als een gegeven.

Nederland moet van het slot; open en transparant. Integratie is meer dan scholing en werk, hoe belangrijk ook. Integratie is ook erkennen dat mensen anders mogen zijn. Erkennen dat verschillen een meerwaarde hebben. Erkennen dat het tijd kost. Ruimte voor verschil, ruimte voor diversiteit. Dat accepteren we ook binnen onze eigen cultuur. ‘Dé Nederlander’ bestaat al lang niet meer. De ‘aardappels met jus’-generatie is van lang geleden. Iedere identiteit evolueert. Dat schept ook de ruimte die we nodig hebben voor begrip en erkenning van andere culturen. Die de weg effenen naar een kosmopolitisch burgerschap. Dat vereist politieke durf die verder reikt dan het louter nationaal populistisch behagen van groepen in onze samenleving.

In welk land leven we eigenlijk. In welk land willen we eigenlijk leven? Is dit echt het land geworden waar de premier in het buitenland rood van schaamte wordt bij het woord homohuwelijk, maar in het binnenland zich druk maakt over de toekomst van Lingo? Is dit het land waarin de demonisering van Fortuyn daarna is omgeslagen naar de demonisering van al die mensen van andere herkomst die in Nederland proberen volkomen legaal een goed, een beter leven op te bouwen? Is dit het land waar Donner het liefst Madonna wil verbieden en de ChristenUnie censuur wil op muziekvideo’s? Het land waarin Geert Wilders de boerka wil verbieden en de meerderheid van de Kamer hem volgt – alsof emancipatie ooit van buitenaf kan worden opgelegd? Of is dit het land van de canon, dat overzicht van de Nederland-

se geschiedenis waaruit blijkt wat een fantastisch land we waren? Opener, vrijer en toleranter dan welk ander land ter wereld ook – en ik was er trots op! Maar dat land is van gisteren. Kwijtgeraakt. Kwijtgemaakt in de dagelijkse vernedering van minderheden, kwijt in de angst voor morgen, voor alles wat anders is, voor Europa, voor China en India. Of vooral bang voor elkaar? Is dit echt het land geworden waar de verkiezingen worden beslist in de race tussen *fear* en *greed*? Of is er ook nog zoiets als *future* en *faith*?

Er moet toch meer zijn dan Balkenende versus Bos? We hadden toch ook nog idealen? Hoe *cool* is het om strategisch te stemmen? Balkenende of Bos. Bos of Balkenende. Ik zeg u: als u nog idealen hebt, stem dan op D66. Stem op D66 als u ook vindt dat Nederland op slot zit en dat we onszelf daarmee in de voet schieten. Stem op D66 als u zich buitenstaander voelt, ook al draagt u nog zoveel bij aan onze samenleving. Stem ook op D66 als u behoort tot de insiders, de mensen met toegang tot het onderwijs en de arbeidsmarkt, tot de woningmarkt en tot het publieke bestuur maar u zich eigenlijk geneert voor de manier waarop uw wereld wordt afgeschermd. Stem op D66 als u een open, transparant en vrijzinnig Nederland wilt.”¹²⁹

Pechtold zet bij de Kamerverkiezingen van 22 november dus in op het behoud van de huidige zes zetels. “Dat is een goede basis om verder te kunnen,” zegt hij aan het begin van de verkiezingscampagne.¹³⁰ Vol goede moed trekt de lijsttrekker met zijn campagne team het land in om de kiezers op te zoeken. Pechtold: “Noem het ouderwets maar ik geloof heilig in deze manier van campagne voeren. Gewoon met een stapel folders bij een station of een winkelcentrum gaan staan, vrolijke groene D66-das om, en dan maar zien wat er gebeurt. Veel mensen willen graag een gesprekje met je aanknopen. Vaak hebben ze kritiek, terecht kritiek, over fouten die er in het afgelopen jaar door D66 zijn gemaakt. Maar ze sporen ons ook aan om het vrijzinnige geluid goed te laten doorklinken.”¹³¹ Maar ondanks de positieve instelling van Pechtold wordt de campagne een fiasco. De democraten komen er met de inhoudelijke standpunten niet tussen: een partij die in het beste geval slechts een paar zetels in de peilingen scoort, is simpelweg niet relevant. Er is zo weinig aandacht voor de democraten, dat campagneleider Bakker op een gegeven moment constateert dat “zelfs de *hatemail* is gestopt”.¹³² De vrijwilligers die zich voor de campagne inzetten doen hun best, maar het ontbreekt aan een coherente strategie. De organisatie is los zand (er is geen draaiboek en geen campagneplan) en het campagne team van het landelijk bureau is te zwak om de campagne strategisch en inhoudelijk vorm te geven. De hoofdboodschap (een vrij, open en tolerant Nederland) komt totaal niet over en het gewenste effect (bij mensen de overtuiging overbrengen dat

D66 de moeite waard is) blijft volledig uit. D66 is nauwelijks zichtbaar, voor zover de boodschap van Pechtold duidelijk is blijft die niet hangen en de peilingen blijven slecht.

Eén van de oorzaken waarom D66 niet in staat is de vereiste imago-campagne te voeren, is het 'gat' tussen het zelfbeeld van de partij en het beeld dat het electoraat van de partij heeft. Voor de buitenwereld is D66 de partij die haar geloofwaardigheid heeft verloren en deze verkiezingen geen rol van betekenis speelt. D66 beweegt zich in de politieke marge, zowel vanuit het perspectief van de kiezers als in de media. Binnen de partij wordt dat onvoldoende erkend. Dit is ook de mening van woordvoerder Annelou van Egmond. Ook zij constateert achteraf dat de publieke opinie over D66 haaks staat "op de manier waarop intern over de eigen positie werd gedacht. Zowel bij de zittende Tweede Kamerfractie als bij het actieve kader heerste de opvatting dat er weliswaar iets was af te dingen op het opereren van D66 in de laatste 2,5 jaar, maar dat dit beeld snel weer recht gezet zou kunnen worden. De mate waarin D66 zich van zijn eigen achterban heeft vervreemd, was voor het kader letterlijk 'onvoorstelbaar'. Teveel wordt nog gedacht dat 'een goed verhaal' alles is wat er nodig is om onze positie terug te krijgen in het publieke debat."¹³³ Het vertrouwen in de eigen (inhoudelijke) boodschap is onverminderd en het D66-kader ziet de partij nog altijd als een middelgrote partij met recente regeringservaring, die ook in de toekomst een rol van betekenis zal blijven spelen. Sterker nog: bij het D66-kader bestaat het gevoel dat de partij daar 'recht' op heeft. In werkelijkheid is het de vraag of D66 de verkiezingen überhaupt gaat overleven. De gekozen strategie (voor zover aanwezig) en werkwijze falen. De partij is niet in staat in deze verkiezingscampagne verandering te brengen in de neergang van de afgelopen jaren en het beschadigde imago van de afgelopen tijd. Daarvoor ontbreekt het aan alles: organisatorisch draagvlak, geld, onderscheidend vermogen en, bovenal, professionaliteit, kennis en expertise.

Een maand voor de verkiezingen staat D66 in de opiniepeilingen plotseling op nul zetels. Dat is in de geschiedenis van de partij slechts één keer eerder gebeurd: in 1974, toen de partij hard op weg was aan interne verdeeldheid ten onder te gaan. De partij overleefde dat dieptepunt ternauwernood. Ruim drie decennia later is het opnieuw de vraag of D66 de eerstkomende verkiezingen wel zal overleven. Een week later geven de peilingen weliswaar weer één tot drie zetels aan, maar het is duidelijk dat er donkere wolken boven de democraten samepakken. Binnen de partij vragen mensen zich hardop af wat erger is: nul zetels of één zetel?

VEERTIG JAAR D66

Midden in de verkiezingscampagne vieren de democraten op 7 oktober in Amsterdam dat D66 veertig jaar bestaat. De organisatoren van het partijcongres doen er alles aan om er een feestelijke verjaardag van te maken. Maar onder de huidige omstandigheden is er eigenlijk allesbehalve reden voor een feestje.

Voorafgaand aan het congres ontstaat er commotie omdat Lousewies van der Laan van het landelijk bestuur geen spreektijd op het congres heeft gekregen. Al snel wordt gesuggereerd dat het zou gaan om een 'spreekverbod'. Lijsttrekker Pechtold zou niet willen dat Van der Laan op het congres spreekt, omdat hij bang is dat ze naar hem zal uithalen. Zo diep zit het wantrouwen. Als Van der Laan hoort dat ze, net als Jan Terlouw, zal spreken tijdens het jubileumfeest aan de vooravond van het congres, laat ze weten dat niet voldoende te vinden. Nog nooit eerder heeft de zittende fractievoorzitter van D66 in de Tweede Kamer geen spreektijd gekregen op een congres. Enkele leden willen via een motie van orde op het congres Van der Laan alsnog spreektijd geven, maar dat heeft Van der Laan zelf ontraden, om geen onrust in de partij te veroorzaken. Het landelijk bestuur wil afwachten of er een dergelijke motie van orde komt en of die aangenomen wordt. Vicevoorzitter politiek Roelof van Netten is het daar niet mee eens en dringt er – tevergeefs – bij het bestuur op aan om Van der Laan alsnog spreektijd te geven.¹³⁴ Op de avond voor het congres spreekt congresvoorzitter Magda Berndszen leden van het landelijk bestuur aan. Berndszen wijst op "het negatieve effect op de sfeer als er een motie van orde zou komen." Partijvoorzitter Dales: "Alexander wilde eerst de tekst zien die ze zou uitspreken. Daar is toen tot 's nachts druk overleg over geweest."¹³⁵ Op de valreep krijgt Van der Laan alsnog spreektijd.¹³⁶

Dit is niet de enige factor die het jubileumcongres van de democraten dreigt te verstoren. Aan de vooravond van het jubileumcongres zegt voormalig partijleider Van Mierlo in actualiteitenprogramma EénVandaag dat de leden van D66 zich moeten afvragen of D66 nog bestaansrecht heeft. "Ga je nog door of zeg je dat het na veertig jaar genoeg is geweest."¹³⁷ In een toelichting zegt Van Mierlo in het Radio 1 Journaal: "Er zijn onderwerpen waarop je identiteit zo vastgevroren is, dat als je daarop te veel weggeeft, je onherkenbaar wordt voor de kiezer. En ik denk dat dat gebeurd is op het integratie- en vreemdelingenbeleid van dit kabinet. Daar heeft D66 wel tegen geprotesteerd, maar dat honoreren de mensen niet. Ze honoreren het feit dat je het hebt toegestaan. En dat betekent voor een partij als D66 onherroepelijk vertrouwensverlies."¹³⁸ Van Mierlo acht D66 bij de komende verkiezingen niet kansloos. "Als de partij zegt: we hebben fouten gemaakt, dan hebben ze een kans."¹³⁹ Di-

verse media interpreteren de woorden van Van Mierlo als zou de voormalig partijleider twijfelen over het voortbestaan van D66. Maar zo heeft Van Mierlo het niet bedoeld. Dat wordt bevestigd in de toespraak die de voormalig partijleider en medeoprichter vanwege het veertigjarig bestaan van D66 op het congres houdt. Het is voor het eerst sinds zijn afscheid van de landelijke politiek in 1997 dat Van Mierlo het D66-congres toespreekt:

“Veertig jaar geleden ontstonden we, op een breukvlak in de Nederlandse geschiedenis. Wat we nu helder kunnen zien, voelden we en vermoedden we toen: het langzaam, maar onverbiddelijk weglekken van een vertrouwde, veilige en unieke ordening van onze zuilenmaatschappij, en een politieke cultuur, die de illusies daarvan hardnekkig overeind zou willen houden.

De “anderen” herkennen je aan je gedrag en je woorden en zeggen wie je bent. Heel veel mensen spreken openlijk uit: Geef ons een reden om weer D66 te stemmen. Het verlangen naar ons is er. Maar het geloof is weg. Of misschien éven weg. Dat komt omdat in de ogen van de burgers onze daden niet meer overeenkomen met onze woorden of met het beeld dat ze van ons hadden. Dan valt het geloof weg, hoe mooi je programma's en je voornemens ook klinken. Dan kun je drie dingen doen. 1. Ermee ophouden. Daar ben ik niet voor. 2. De kiezers ervan proberen te overtuigen dat ze het verkeerd zien en dat we juist hebben gehandeld. Op die weg zie ik geen licht. 3. Teruggaan naar de plaats waar de burger het geloof in ons heeft verloren en je afvragen waarom hij het daar is kwijtgeraakt. Wie dat niet doet, wie niet achterom wil kijken, is kansloos. Wie alleen maar de blik vooruit wil werpen, kan geen betekenis geven aan wat hij voor zich ziet. En hij zal niet geloofd worden, wat hij ook zegt. En dáárom heb ik gisteren gezegd dat de vraag aan de orde is of je door moet gaan of niet. Niet omdat ik zou twijfelen aan ons bestaansrecht – dat was een interpretatie van Teletekst – maar omdat het een kenmerk is van D66 dat het nimmer z'n bestaan als vanzelfsprekend heeft gevonden. Als ik in *de Volkskrant* van vanochtend lees dat een paar prominente D66'ers, die anoniem willen blijven, zeggen dat ik die vraag beter niet aan de vooravond van de verkiezingen had kunnen stellen, ben ik verbaasd. Tot hen zou ik willen zeggen – anoniem natuurlijk – juist vanwege een echte D66-campagne verdring je die vraag niet. Je stelt hem en beantwoordt hem. We hebben goede dingen gedaan op de portefeuilles, waarvoor we verantwoordelijk waren of tenminste daar gedaan, wat in ons vermogen lag. Maar dáár zijn we niet op beoordeeld. We zijn beoordeeld op de portefeuilles, die we niet hadden en op onze collectie-

ve verantwoordelijkheid voor het hele beleid op juist die punten, die moeilijk te rijmen waren met het gedachtegoed van D66.

De uitgangspunten van de partij, zoals ik die zojuist van veertig jaar terug citeerde, zijn actueler dan ooit. Van wat we toen vermoedden, liggen nu de bewijsstukken op tafel en de electorale scherven op de grond. In zekere zin is D66 veertig jaar te vroeg geboren. Als we de juiste lessen trekken uit het verleden, dan is er geen haar op m'n hoofd die twijfelt aan ons bestaansrecht. En aan onze kansen om weer terug te komen. Voor velen zou er een gat vallen in het politieke spectrum als D66 er niet meer zou zijn. Dat zeg ik niet als een oprichter die maar geen afstand kan doen. Maar als burger die niet meer zou weten, waar hij op moet stemmen. Partijleden, ik wens jullie geluk met het feit dat we het al veertig jaar met elkaar uithouden. En jou, Alexander, met het gewicht van een veertigjarige traditie achter je. Voer ons aan!"¹⁴⁰

Lijsttrekker Pechtold erkent in zijn congres toespraak dat D66 de kiezers van zich heeft vervreemd en dat de partij daar zelf schuldig aan is:

"Het onvermogen van de coalitie om om te gaan met het onbehagen in de samenleving deed óns onbehagen met deze coalitie gaandeweg toenemen. Als ik mezelf iets moet verwijten dan is het dat ik daar te weinig tegenover heb gesteld. Want de conclusie moet toch zijn dat de succesvolle hervormingen, hoe belangrijk ook, dat de miljarden voor onderwijs, hoe belangrijk ook, en de miljarden voor natuur en duurzame energie, niet opwegen tegen dát beeld. Het beeld dat we op de een of andere manier onze geboortepapieren hebben verspeeld. Dat beeld, opgeteld bij het beeld van gedraai en intern gedoe, daarmee hebben we de kiezers van ons vervreemd.

Een nieuwe golf van conservatisme spoelt langzaam over Nederland. Zoals altijd gevoed door angst. Angst voor de toekomst. Angst voor de Polen of de Chinezen. Angst voor de islam. Angst voor een groter Europa. Angst voor de oude dag, voor de stem van de vergrijzende kiezers en zelfs voor de cultuur van onze eigen jongeren. Angst voor alles wat in een snel tempo anders wordt en niet meer lijkt op gisteren. En al die angst domineert de Nederlandse politiek. Mijn D66 is eigenzinnig liberaal. Omdat we een andere houding hebben in de politiek. Omdat we tegen de stroom in durven gaan, durven afwijken van de heersende mening. Omdat we onafhankelijk denken, onafhankelijk zijn, niet gebonden aan welk belang dan ook. Omdat we de vanzelfsprekendheid van de macht, de wijze waarop die wordt uitgeoefend, ter discussie durven stellen, iedere keer weer. Want wij accepteren geen enkel gezag op de automatische piloot. We hebben onze missie

hervonden. We gaan terug naar onze wortels. Terug naar de basis. Vrijzinnigheid is onze inspiratiebron. Democratie zit in onze genen. Daarmee staan we tegenover de grote partijen, de gevestigde macht, die nog steeds geen veranderingen kunnen of willen aanbrengen in de traditionele basis waaruit zij zijn voortgekomen.”¹⁴¹

Pechtold heeft zijn eigen toespraak op die van Van Mierlo afgestemd en citeert er zelfs een stuk uit:

“Om het gat te vullen dat ontstond na het wegvallen van de zuilenmaatschappij, moest de democratie directer en persoonlijker worden. Daarvoor zijn we opgericht. We wilden meer openheid en een meer praktische, concrete en minder ideologische benadering van de politieke problemen, en binnen het besef van een gezamenlijke verantwoordelijkheid voor elkaar meer ruimte voor individuele vrijheid. Van wat we toen alleen maar vermoedden, liggen nu de bewijsstukken op tafel en de electorale scherven op de grond. In zekere zin is D66 veertig jaar te vroeg geboren.”¹⁴²

Tijdens het congres wordt voormalig staatssecretaris, fractievoorzitter, minister en vicepremier Laurens-Jan Brinkhorst benoemd tot vijfde erelid van D66. Voor het eerst wordt ook de Jan Glastra van Loon-penning uitgereikt, een nieuwe onderscheiding voor mensen die op onderscheidende wijze veel voor D66 hebben betekend. Voormalig Tweede Kamerlid Erwin Nypels en voormalig Kamerlid en staatssecretaris Jacob Kohnstamm valt deze eer te beurt.

PECHTOLD EN WILDERS BOTSSEN

In de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen op 22 november publiceert *de Volkskrant* op 7 oktober een interview met PVV-leider Geert Wilders. Daarin waarschuwt Wilders dat een “tsunami van islamisering” Nederland dreigt te overspoelen. Volgens Wilders kan je de criminaliteit onder niet-westerse allochtonen niet los zien van hun cultuur en religie. Wilders wil dat allochtonen een “assimilatiecontract” tekenen waarin ze beloven zich aan te passen aan de dominante cultuur of anders het land verlaten. Ook is Wilders tegen de bouw van nieuwe moskeeën.¹⁴³ Wilders heeft zich niet eerder in zulke harde bewoordingen uitgelaten. Hij krijgt veel kritiek, vooral ook op zijn woordkeuze. Tijdens het lijsttrekkersdebat op Radio 1 op 29 oktober komt Pechtold terug op de uitspraak van Wilders eerder die maand. Pechtold noemt de vergelijking van Wilders “te walgelijk voor woorden.” “Hij vergelijkt een natuurramp met mensen die in Nederland een toekomst proberen op te bouwen, vaak omdat ze hier

geboren zijn. Als Janmaat dat in de jaren tachtig had gedaan, dan hadden we hem daarvoor laten vervolgen.”¹⁴⁴ Door de vergelijking met Hans Janmaat, in de jaren tachtig en negentig van de twintigste eeuw de leider van de extreemrechtse Centrum-Democraten, impliceert Pechtold dat de uitlatingen van Wilders ook als extreemrechts gekwalificeerd moeten worden. “Het was een spontane reactie”, zegt Pechtold achteraf, “een ontlading van opgekropte woede en teleurstelling over de wijze waarop het debat over migratie en integratie in de landelijke politiek werd gevoerd.”¹⁴⁵ Wilders reageert laconiek op de kritiek van Pechtold: “Dit is de reactie van partijen die al tig jaar roepen dat er niets aan de hand is in Nederland. Men komt niet verder dan demoniseren. Mij uitschelden helpt dit land geen centimeter verder.”¹⁴⁶ De botsing tussen Pechtold en Wilders komt de D66-leider op bedreigingen te staan door aanhangers van Wilders. Op advies van de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding (NCTb) krijgt Pechtold beveiliging.¹⁴⁷ Wilders weigert na het Radio 1-debat nog langer met Pechtold in debat te gaan. “Pechtold demoniseert mij door me in extreem rechtse hoek te plaatsen. Het debat moet wel op een fatsoenlijke manier worden gevoerd,” aldus de PVV-leider, die er zelf niet voor terug schrikt hele bevolkingsgroepen te beledigen.¹⁴⁸

Vlak voor de Tweede Kamerverkiezingen komen Pechtold en Wilders opnieuw hard in aanvaring. Tijdens het debat tussen de lijsttrekkers van de kleine partijen op 20 november verwijt Pechtold de PVV-leider allochtonen de schuld te geven van de verloedering en verruwing in de samenleving: “U zegt dat het gebrek aan fatsoen de schuld is van de nieuwkomers.” “Dat zijn de feiten”, is de koele reactie van Wilders, die de multiculturele samenleving “een ramp” noemt. Volgens Pechtold is het wijzen van een beschuldigende vinger geen oplossing voor de problemen en bevordert het de integratie van nieuwkomers al helemaal niet. De D66-leider wil de integratie liever bevorderen “door mensen kansen te bieden in plaats van ze uit te sluiten. We moeten ophouden te praten over randverschijnselen zoals imams die geen hand willen geven en een boerka-verbod. Het gaat erom dat we de miljoen mensen van buitenlandse afkomst laten zien dat onze cultuur openstaat voor nieuwkomers.” Wilders is niet onder de indruk. Hij zet Pechtold weg als “deel van het probleem” en vindt dat D66 “het land regelrecht naar de Filistijnen helpt.” De PVV-leider pleit echter voor een migratiestop voor niet-westerse allochtonen en een stop op het bouwen van moskeeën. Pechtold: “Die mensen zijn hier geboren, meneer Wilders, dus we zullen met ze verder moeten, of u het nu wilt of niet.”¹⁴⁹ Het zijn de eerste aanvaringen tussen Pechtold en Wilders en, zoals nog zal blijken, zeker niet de laatste.

HISTORISCH SLECHTE UITSLAG

Net als in 2006 staat de verkiezingsstrijd weer voor een deel in het teken van de strijd tussen CDA-leider Balkenende (die graag premier wil blijven) en Wouter Bos (die dat wil worden). Het CDA staat lange tijd op verlies, maar stijgt aan het eind van de campagne weer in de peilingen. Omdat de verschillen klein zijn, voeren de grote partijen voor het eerst in de geschiedenis ook nog campagne op de dag van de verkiezingen zelf. Een ander onderwerp dat in de campagne veel aandacht vraagt, is de betrouwbaarheid van de stémachines. Omdat die niet kan worden gega-randeerd, wordt in een groot aantal weer met het ouderwetse rode potlood gestemd. Vanwege de zeer slechte peilingen voor D66 mag lijsttrekker Pechtold de dag voor de verkiezingen niet meedoen aan het traditionele lijsttrekkersdebat met de grote partijen. In plaats daarvan wordt D66 ingedeeld bij het debat tussen de lijsttrekkers van de kleine partijen op 20 november, door Pechtold het 'smurfendebat' gedoopt. "Het was wel even slikken om als lijsttrekker van een partij met veertig jaar geschiedenis niet met de grote jongens mee te kunnen doen", geeft Pechtold toe.¹⁵⁰

Op de verkiezingsdag, 22 november 2006, houden de democraten hun uitslagenavond in het zalencentrum van Artis in Amsterdam. De Tweede Kamerverkiezingen zorgen opnieuw voor grote verschuivingen. Er is sprake van een trend richting de extremen, richting de meer uitgesproken partijen en standpunten: Het CDA verliest (licht: drie zetels), de ChristenUnie wint (van drie naar zes zetels). De VVD verliest (van 28 naar 22 zetels), nieuwkomer PVV wint negen zetels. De PvdA verliest (van 42 naar 33 zetels), de SP wint (van zestien naar 25 zetels). De kiezer heeft gekozen voor uitgesproken standpunten. Vooral de winst van Wilders en het verlies van de PvdA (de grootste oppositiepartij) is opvallend. Als de uitslag bekend wordt, blijkt D66 drie zetels in de Tweede Kamer te hebben gehaald. Slechts twee procent van de kiezers heeft op D66 gestemd, opnieuw verliezen de democraten de helft van hun Kamerzetels. De partij is niet helemaal weggevaagd, maar drie zetels is wel de slechtste uitslag die D66 ooit bij Tweede Kamerverkiezingen heeft gehaald. Alleen bij de gemeenteraads- en Provinciale Statenverkiezingen in 1974 en de Europese verkiezingen in 1984 scoorde D66 nog slechter. Hoewel de partij in tussentijdse peilingen nog wel eens verder is teruggevallen was het aantal van zes zetels in de Tweede Kamer (in 1972, 1982 en 2003) een soort historisch gegroeide ondergrens. Nooit is D66 kleiner geweest. Mede daarom komt de electorale klap hard aan: D66 zakt door die psychologische grens. Op nul zetels in de peilingen staan en uiteindelijk drie zetels in de Tweede Kamer halen, vormt het absolute dieptepunt in de recente geschiedenis van D66.

In een hotelkamer tegenover Artis wacht Pechtold met zijn echtgenote en een paar vertrouwelingen de uitslag af. Nadat bekend is geworden dat D66 drie van de zes zetels heeft verloren, meldt Hans van Mierlo zich in het hotel. "Hoezo drie verloren?", zegt hij tegen Pechtold, "Je hebt er drie gewonnen!"¹⁵¹ Een paar weken eerder gaven de opiniepeilingen nul tot één zetel aan, de laatste dagen voor de verkiezingen werden dat er twee en het zijn er uiteindelijk drie geworden. Dat is ook wat Pechtold de leden op de uitslagenavond voorhoudt. "Drie zetels is teleurstellend, maar we zijn nog niet verslagen. We stonden in de peilingen op nul, nu op drie. We hebben de weg omhoog gevonden."¹⁵² Pechtold probeert er een positieve draai aan te geven, maar de uitslag is toch teleurstellend. "Natuurlijk vochten we de hele campagne tegen de lage peilingen, maar als je '3' op het scherm ziet verschijnen, doet het toch pijn."¹⁵³ "Een wonder" zal Hans van Mierlo later zeggen over het feit dat D66 toch nog drie zetels heeft gehaald. "Gezien de peilingen zou het normaal zijn geweest dat we op nul waren geëindigd."¹⁵⁴

De uitslag krijgt voor D66 nog wel een staartje. Fatma Koser Kaya blijkt 34.564 voorkeursstemmen te hebben gekregen. Dat is ruim voldoende om in de Tweede Kamer te worden gekozen en Koser Kaya verdringt daarmee Bert Bakker, die op nummer drie van de kandidatenlijst stond. Koser Kaya, die van Turkse afkomst is, dankt haar voorkeursstemmen aan een lobby in de Turkse gemeenschap naar aanleiding van de 'Armeense kwestie'. In de verkiezingscampagne is wat rumoer ontstaan over het nieuws dat CDA en PvdA kandidaten van Turkse afkomst van hun lijst hebben gehaald, omdat die weigerden te erkennen dat Turkije in 1915 in Armenië genocide heeft gepleegd. D66 heeft Koser Kaya niet gedwongen om zich over de 'Armeense kwestie' uit te spreken. Onder aanvoering van de belangenorganisatie Turks Forum hebben diverse Turkse organisaties in Nederland kiezers van Turkse afkomst vervolgens opgeroepen om op Koser Kaya te stemmen. Koser Kaya ligt niet wakker van de lobby: "Het zijn gewoon kiezers zoals iedereen. Ik ben er erg blij mee. Zonder deze voorkeursstemmen had D66 maar twee zetels gehad in plaats van drie. Daarvoor wil ik de kiezers inderdaad danken."¹⁵⁵ Maar twee weken na de verkiezingen meldt het actualiteitenprogramma Nova dat een adviseur van het Turkse Ministerie van Godsdienstzaken een e-mail zou hebben gestuurd aan Turkse organisaties in Nederland met de oproep om op Koser Kaya te stemmen.¹⁵⁶ Als dat waar is, is sprake van bemoeienis van de Turkse overheid met de verkiezingen in Nederland. En dat zet de voorkeursstemmen van Koser Kaya in een ander daglicht. Om Turkse bemoeienis uit te sluiten vraagt Pechtold aan minister Bot van Buitenlandse Zaken om de zaak te onderzoeken. Ook de VVD-fractie in de Tweede Kamer stelt vragen over de kwestie. Pechtold zegt een eventueel stemadvies door de Turkse regering te veroordelen, maar vermoedt

dat het gaat om een storm in een glas water: "Als er echt tweehonderd-duizend mails verzonden zijn, zou ik toch tientallen Turkse Nederlanders op radio en tv hierover gehoord hebben. Dat is niet het geval geweest."¹⁵⁷ Minister Bot laat de Tweede Kamer in februari 2007 weten dat de Turkse regering niet bij de e-mail betrokken is geweest.¹⁵⁸

De grote vraag na de verkiezingen op 22 november is natuurlijk: hoe nu verder? Sinds 1994 heeft D66 alleen maar verloren. De verliezen in 1998 (min tien), 2002 (min zeven), 2003 (min één) en 2006 (min twee) betekenen dat D66 in acht jaar tijd bij vier landelijke verkiezingen 87 procent van haar aanhang is kwijtgeraakt. Er is niets meer over van de glans, de uitstraling, het zelfvertrouwen, de onderscheidende standpunten en de stijl van politiek bedrijven die D66 halverwege de jaren negentig kenmerkte. De partij is haar geloofwaardigheid kwijtgeraakt en de kiezers hebben het vertrouwen in de democraten verloren. D66 is al een paar keer op sterven na dood geweest. Sinds de oprichting in 1966 heeft D66 al twee existentiële crises meegemaakt: in de periode 1974-1976 en in de jaren 1982-1984. De reden waarom D66 deze eerdere crises te boven is gekomen, is dat de partij telkens in staat is geweest zich aan te passen aan de veranderde omstandigheden. D66 heeft zichzelf als het ware twee keer opnieuw moeten uitvinden. Voor die taak staat de partij anno 2006 opnieuw. In de maanden die volgen zal duidelijk moeten worden of D66 in staat is met een nieuwe leider, een nieuw verhaal en een hernieuwd vertrouwen de toekomst tegemoet kan treden en het vertrouwen van een deel van de verloren kiezers terug kan winnen, of dat een nieuwe existentiële crisis de partij in zijn greep krijgt.

- ²²⁹ Trouw, 9 maart 2006
²³⁰ Toespraak Lousewies van der Laan, 7 maart 2006
²³¹ Idem
²³² Idem
²³³ Trouw, 8 maart 2006
²³⁴ NOS nieuws, 8 maart 2006
²³⁵ Democraat, jaargang 39, nummer 2
²³⁶ NOS nieuws, 8 maart 2006
²³⁷ de Volkskrant, 21 april 2006
²³⁸ DNPP Jaarboek 2006
²³⁹ de Volkskrant, 3 april 2006; vergadering landelijk bestuur 5 april 2006, archief D66
²⁴⁰ de Volkskrant, 30 maart 2006
²⁴¹ Nieuwe Revu, 3 mei 2006
²⁴² Interview Gerard Schouw, 3 oktober 2011
²⁴³ ‘Liberaal democraten – herwin het vertrouwen’, 5 april 2006
²⁴⁴ Interview Gerard Schouw, 3 oktober 2011
²⁴⁵ de Volkskrant, 11 februari 2006
²⁴⁶ NRC Handelsblad, 19 april 2006
²⁴⁷ E-mail Lousewies van der Laan ‘Interview in NRC’, 19 april 2006, archief D66
²⁴⁸ de Volkskrant, 1 april 2006
²⁴⁹ Nieuwe Revu, 3 mei 2006
²⁵⁰ de Volkskrant, 28 april 2006

Noten hoofdstuk 5

- ¹ Aanvaardingstoespraak Alexander Pechtold, 24 juni 2006
² Vergadering landelijk bestuur 8 maart 2006, vertrouwelijk deel archief D66
³ E-mail Ageeth Telleman, Petra van Gelderen, Roelof van Netten en Michaele de Goeij aan het landelijk bestuur, 14 april 2006, archief D66
⁴ Vergadering landelijk bestuur 22 maart 2006, vertrouwelijk deel archief D66
⁵ Vergadering landelijk bestuur, 5 april 2006, vertrouwelijk deel archief D66; interview Bert Bakker, 21 april

- 2001; interview Alexander Pechtold, 28 september 2011
⁶ Interview Carla Pauw, 10 augustus 2011; interview Alexander Pechtold, 28 september 2011
⁷ Vergadering landelijk bestuur, 5 april 2006, vertrouwelijk deel archief D66; interview Frank Dales, 31 mei 2011
⁸ Vergadering landelijk bestuur, 5 april 2006, vertrouwelijk deel archief D66
⁹ Toespraak Alexander Pechtold bij kandidaatstelling lijsttrekkerschap, 10 mei 2006
¹⁰ NRC Handelsblad, 11 mei 2006
¹¹ de Volkskrant, 11 mei 2006
¹² de Volkskrant, 15 mei 2006
¹³ PM C83.0017, Congresboek C83, 13 mei 2006
¹⁴ PM C83.0043, Congresboek C83, 13 mei 2006
¹⁵ de Volkskrant, 15 mei 2006
¹⁶ PM C83.0014, Congresboek C83, 13 mei 2006
¹⁷ AOM C83.0004, Congresboek C83, 13 mei 2006
¹⁸ Congrestoespraak Alexander Pechtold, 13 mei 2006
¹⁹ Idem
²⁰ Idem
²¹ Congresboek C83, 13 mei 2006
²² Congrestoespraak Lousewies van der Laan, 13 mei 2006
²³ de Volkskrant, 11 mei 2006; de Volkskrant 15 mei 2006
²⁴ Toespraak Lousewies van der Laan bij kandidaatstelling lijsttrekkerschap, 23 mei 2006
²⁵ Interview Alexander Pechtold, 28 september 2011; Trouw, 26 juni 2006
²⁶ Interview Lousewies van der Laan, 26 september 2011
²⁷ NRC Handelsblad, 23 juni 2006
²⁸ Idem
²⁹ Interview Sophie in 't Veld, de Volkskrant, 4 augustus 2007

- ³⁰ de Volkskrant, 6 juni 2006; NOS nieuws, 7 juni 2006; Trouw 7 juni 2006
- ³¹ Trouw 10 juni 2006; NRC Handelsblad, 10 juni 2006
- ³² NRC Handelsblad, 13 juni 2006
- ³³ De Telegraaf, 14 juni 2006; NOS nieuws, 15 juni 2006; de Volkskrant, 15 juni 2006; Trouw, 16 juni 2006
- ³⁴ NOS nieuws, 15 juni 2006; de Volkskrant, 15 juni 2006; Trouw, 16 juni 2006
- ³⁵ de Volkskrant, 15 juni 2006; Trouw, 16 juni 2006
- ³⁶ NRC Handelsblad, 23 juni 2006
- ³⁷ HP/De Tijd, 10 februari 2006
- ³⁸ de Volkskrant, 16 juni 2006
- ³⁹ HP/De Tijd, 10 februari 2006
- ⁴⁰ de Volkskrant, 20 juni 2006
- ⁴¹ Idem
- ⁴² www.volkskrant.nl, 24 juni 2006
- ⁴³ de Volkskrant, 15 mei 2006
- ⁴⁴ Interview Frank Dales, 31 mei 2011
- ⁴⁵ Idem
- ⁴⁶ Interview Mark Sanders, 20 maart 2012
- ⁴⁷ Televisieprogramma Vijf jaar later, 30 december 2011; interview Alexander Pechtold, 28 september 2011
- ⁴⁸ Interview Lousewies van der Laan, 30 mei 2011
- ⁴⁹ Aanvaardingstoespraak Alexander Pechtold, 24 juni 2006
- ⁵⁰ Trouw, 2 september 2006
- ⁵¹ www.nu.nl, 24 juni 2006
- ⁵² Trouw, 30 juni 2006
- ⁵³ Interview Laurens-Jan Brinkhorst in Vrij Nederland, 17 februari 2007
- ⁵⁴ ANP, 26 augustus 2006
- ⁵⁵ Interview Lousewies van der Laan, 26 september 2011; interview Alexander Pechtold, 28 september 2011; dit wordt bevestigd door een bron binnen de VVD
- ⁵⁶ Interview Lousewies van der Laan, 26 september 2011
- ⁵⁷ Interview Alexander Pechtold, 28 september 2011; interview Laurens-Jan Brinkhorst, 15 november 2011; dit wordt bevestigd door een bron binnen de VVD
- ⁵⁸ Interview Laurens-Jan Brinkhorst, 15 november 2011
- ⁵⁹ Zalm, p.289
- ⁶⁰ Interview Laurens-Jan Brinkhorst, 15 november 2011
- ⁶¹ Congrestoespraak Hans van Mierlo, 7 oktober 2006
- ⁶² Interview Carla Pauw, 10 augustus 2011; interview Lousewies van der Laan, 26 september 2011; interview Alexander Pechtold, 28 september 2011; interview Eddy Schuyer, 11 november 2011
- ⁶³ Interview Lousewies van der Laan, 26 september 2011
- ⁶⁴ Interview Boris Dittrich, 22 april 2011
- ⁶⁵ Pechtold, p. 34
- ⁶⁶ Interview Bert Bakker, 21 april 2011; interview Carla Pauw, 10 augustus 2011; Zalm, p.290
- ⁶⁷ Interview Carla Pauw, 10 augustus 2011; interview Alexander Pechtold, 28 september 2011; interview Laurens-Jan Brinkhorst, 15 november 2011
- ⁶⁸ Interview Alexander Pechtold, 28 september 2011
- ⁶⁹ Interview Lousewies van der Laan, 26 september 2011; interview Laurens-Jan Brinkhorst, 15 november 2011
- ⁷⁰ Interview Carla Pauw, 10 augustus 2011; interview Lousewies van der Laan, 26 september 2011; interview Alexander Pechtold, 28 september 2011; interview Laurens-Jan Brinkhorst, 15 november 2011
- ⁷¹ Interview Bert Bakker, 21 april 2011
- ⁷² Interview Lousewies van der Laan, 26 september 2011
- ⁷³ Tweede Kamer, vergaderjaar 2005-2006, nummer 96; NRC Handelsblad, 29 juni 2006

⁷⁴ Interview Carla Pauw, 10 augustus 2011; interview Alexander Pechtold, 28 september 2011

⁷⁵ Interview Alexander Pechtold, 28 september 2011

⁷⁶ Democraat, jaargang 39, nummer 4

⁷⁷ Interview Carla Pauw, 10 augustus 2011; interview Lousewies van der Laan, 26 september; 2011; interview Alexander Pechtold, 28 september 2011; Vrij Nederland, 17 februari 2007; interview Roelof van Netten, 5 april 2012

⁷⁸ Interview Alexander Pechtold, 28 september 2011

⁷⁹ Interview Laurens-Jan Brinkhorst, 15 november 2011; Vrij Nederland 17 februari 2007

⁸⁰ Interview Lousewies van der Laan, 26 september 2011; Broer en Van Weezel, p. 119

⁸¹ Interview Lousewies van der Laan, 26 september 2011; Trouw, 30 juni 2006

⁸² Zalm, p.295

⁸³ de Volkskrant, 29 juni 2006; NOS Nieuws, 29 juni 2006

⁸⁴ Interview Carla Pauw, 10 augustus 2011; interview Lousewies van der Laan, 26 september 2011; interview Alexander Pechtold, 28 september 2011; NRC Handelsblad, 15 december 2006

⁸⁵ Interview Alexander Pechtold, 28 september 2011

⁸⁶ Interview Lousewies van der Laan, 26 september 2011; interview Alexander Pechtold, 28 september 2011; interview Eddy Schuyer, 11 november 2011

⁸⁷ Tweede Kamer, vergaderjaar 2005-2006, nr.97

⁸⁸ Idem

⁸⁹ Idem

⁹⁰ Interview Alexander Pechtold, 28 september 2011; Trouw, 30 juni 2006

⁹¹ Interview Carla Pauw, 10 augustus 2011; NRC Handelsblad, 1 juli 2006

⁹² Tweede Kamer, vergaderjaar 2005-2006, nr.97

⁹³ Interview Bert Bakker, 21 april 2011; interview Carla Pauw, 10 augustus 2011; interview Laurens-Jan Brinkhorst, 15 november 2011; Zalm, p.296

⁹⁴ Trouw, 1 juli 2006

⁹⁵ Interview Laurens-Jan Brinkhorst, 15 november 2011

⁹⁶ www.d66.nl, 29 juni 2006

⁹⁷ de Volkskrant, 29 juni 2006; NRC Handelsblad, 30 juni 2006

⁹⁸ de Volkskrant, 29 juni 2006; NRC Handelsblad, 1 juli 2006

⁹⁹ Trouw, 1 juli 2006

¹⁰⁰ Broer en Van Weezel, p.103

¹⁰¹ Interview Carla Pauw, 10 augustus 2011; interview Alexander Pechtold, 8 september 2011

¹⁰² Broer en Van Weezel, p.66

¹⁰³ Vergadering landelijk bestuur 5 juli 2006, vertrouwelijk deel archief D66

¹⁰⁴ 'Tijdpad en besluiten i.v.m. vervroegde verkiezingen', 4 juli 2006, archief D66; vergadering landelijk bestuur 5 juli 2006, archief D66

¹⁰⁵ Vergadering landelijk bestuur 5 juli 2006, archief D66

¹⁰⁶ 'Evaluatie Stemadviescommissie 2006', ongedateerd, vertrouwelijk deel archief D66

¹⁰⁷ Interview Alexander Pechtold, 28 september 2011

¹⁰⁸ Vergadering landelijk bestuur 19 juli 2006, vertrouwelijk deel archief D66

¹⁰⁹ Vergadering landelijk bestuur 5 juli 2006, vertrouwelijk deel archief D66; 'Convenant afspraken politieke sturing campagne TK06', 6 juli 2006, vertrouwelijk deel archief D66

¹¹⁰ 'Convenant afspraken politieke sturing campagne TK06', 6 juli 2006, vertrouwelijk deel archief D66

¹¹¹ NRC Handelsblad, 4 augustus 2006; de Volkskrant, 5 augustus 2006

- ¹¹² NRC Handelsblad, 4 augustus 2006
- ¹¹³ de Volkskrant, 5 augustus 2006
- ¹¹⁴ Interview Bert Bakker, 21 april 2011; interview Frans van Drimmelen, 26 april 2011; interview Alexander Pechtold, 28 september 2011
- ¹¹⁵ 'Evaluatie Stemadviescommissie 2006', ongedateerd, vertrouwelijk deel archief D66
- ¹¹⁶ Idem
- ¹¹⁷ 'Voorstel tot schrappen kandidaat F. Wesselink', 12 september 2006, vertrouwelijk deel archief D66; vergadering landelijk bestuur 13 september 2006, vertrouwelijk deel archief D66
- ¹¹⁸ 'Het gaat om mensen', verkiezingsprogramma D66 2006-2010
- ¹¹⁹ Idem
- ¹²⁰ Idem
- ¹²¹ Idem
- ¹²² Vergadering landelijk bestuur 30 augustus 2006, vertrouwelijk deel archief D66
- ¹²³ 'D66: het uur van de waarheid', TNS NIPO, augustus 2006, vertrouwelijk deel archief D66
- ¹²⁴ NRC Handelsblad, 18 november 2006
- ¹²⁵ Vergadering landelijk bestuur 30 augustus 2006, vertrouwelijk deel archief D66
- ¹²⁶ Idem; vergadering landelijk bestuur, 23 november 2006, vertrouwelijk deel archief D66
- ¹²⁷ Interview Mark Sanders, 20 maart 2012
- ¹²⁸ Vergadering landelijk bestuur, 23 november 2006, vertrouwelijk deel archief D66
- ¹²⁹ Toespraak Alexander Pechtold bij start verkiezingscampagne, 18 oktober 2006
- ¹³⁰ de Volkskrant, 7 oktober 2006
- ¹³¹ Democraat, jaargang 39, nummer 5
- ¹³² Pechtold, p.41
- ¹³³ 'Verslag campagne t.b.v. bestuur D66 van woordvoerder Alexander Pechtold', 6 december 2006, vertrouwelijk deel archief D66
- ¹³⁴ Vergadering landelijk bestuur 5 oktober 2006, vertrouwelijk deel archief D66
- ¹³⁵ Interview Frank Dales, 31 mei 2011
- ¹³⁶ Vergadering landelijk bestuur 11 oktober 2006, vertrouwelijk deel archief D66
- ¹³⁷ EénVandaag, 6 oktober 2006
- ¹³⁸ Idem; de Volkskrant, 6 oktober 2006
- ¹³⁹ NOS Radio 1 Journaal, 6 oktober 2006; de Volkskrant, 6 oktober 2006
- ¹⁴⁰ Congrestoespraak Hans van Mierlo, 7 oktober 2006
- ¹⁴¹ Congrestoespraak Alexander Pechtold, 7 oktober 2006
- ¹⁴² Idem
- ¹⁴³ de Volkskrant 7 oktober 2006; de Volkskrant, 9 oktober 2006
- ¹⁴⁴ Trouw, 29 oktober 2006; de Volkskrant, 29 oktober 2006; de Volkskrant, 30 oktober 2006
- ¹⁴⁵ Pechtold, p.13
- ¹⁴⁶ de Volkskrant, 30 oktober 2006
- ¹⁴⁷ de Volkskrant, 8 november 2006; Trouw, 9 november 2006
- ¹⁴⁸ Trouw, 30 oktober 2006
- ¹⁴⁹ de Volkskrant, 21 november 2006; Trouw, 21 november 2006; de Volkskrant, 22 november 2006
- ¹⁵⁰ Pechtold, p. 41
- ¹⁵¹ Interview Alexander Pechtold, 28 september 2011
- ¹⁵² Trouw, 23 november 2006
- ¹⁵³ Democraat, jaargang 40, nummer 1
- ¹⁵⁴ 'Dubbelinterview Hans van Mierlo en Alexander Pechtold', Vrij Nederland, 24 april 2009
- ¹⁵⁵ de Volkskrant, 28 november 2006
- ¹⁵⁶ Nova, 7 december 2006
- ¹⁵⁷ de Volkskrant, 8 december 2006; de Volkskrant, 9 december 2006
- ¹⁵⁸ Trouw, 2 februari 2007